

"This is my home now"

over vluchtelingen met een eerste verblijfsvergunning

Marlies Edelbroek (0463043)

marliesedelbroek@gmail.com

augustus 2010

“This is my home now”

over vluchtelingen met een eerste verblijfsvergunning

Masterscriptie Culturele Antropologie
Multiculturalisme in vergelijkend perspectief

Faculteit Sociale Wetenschappen
Universiteit Utrecht
Begeleider: Diederick Raven

Marlies Edelbroek (0463043)
marliesedelbroek@gmail.com

13 augustus 2010

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	6
1 Een institutioneel kader	11
1.1 Grenzen en het probleem van het systeem	11
1.2 Verblijfsvergunningen: een veelvoud aan categorieën	13
1.3 Inburgering in Utrecht	16
2 Sociale contacten	19
2.1 Gemis en het houden van contact	19
2.2 Aangaan van nieuwe contacten	21
2.3 Toegang tot netwerk en kennis	23
3 De overgang naar een woning	26
3.1 Zelfstandig huurder worden	26
3.1.1 Woningtoewijzing	26
3.1.2 De eerste dag als huurder	27
3.1.3 De daaropvolgende weken	29
3.2 Ervaringen rondom verhuizing	30
3.2.1 Een eigen plek	30
3.2.2 Zekerheid is vrijheid	32
3.2.3 De stress van verhuizen	33
4 Werken aan de toekomst	35
4.1 Nederlands leren: “ik wil, ik wil!”	35
4.2 Toekomstplannen	37
4.3 Hindernissen op de weg	40
4.3.1 Toegang tot studeren	40
4.3.2 Onderschatting en ontmoediging	41
4.3.3 Ervaringen uit het verleden	42
5 Meedoen in het systeem	44
5.1 <i>“Overwhelmed by the structure”</i>	44
5.2 Variaties in persoonlijke achtergronden	45
5.2.1 Gezinsamenstelling	46
5.2.2 De rol van leeftijd en geslacht	47

5.3	De rigiditeit van het systeem - het voorbeeld van meneer Chang	48
5.4	Bureaucratie als ritueel	49
	Afsluiting	51
	Literatuur	54
	Bijlages	58
	Bijlage 1: Schematische weergave van sociale contacten	58
	Bijlage 2: Lijst van vluchtelingen die ik leerde kennen	59
	Bijlage 3: DVD van de etnografische film “Na 9 jaar en 6 maanden”	60

Voorwoord

Bijna zes jaar geleden, aan het einde van de zomer, verbleef ik met een vriendin een paar dagen in de Hoogstraatgemeenschap in Eindhoven, ter voorbereiding op een aantal maanden “meeleven” in Zambia. In het klooster van de Zusters van Liefde hadden verschillende maatschappelijke organisaties hun intrek, waaronder de stichting Vluchtelingen in de Knel, een stichting waarin zij zelf actief waren en die mensen ondersteunt die de uitslag van hun procedure op straat moeten afwachten. Een aantal van deze vluchtelingen had een plekje in de woning van de zusters, anderen bij Emmaus of het Jongerenhuis, waarmee zij in nauw contact staan. Wij mochten rondkijken bij al deze initiatieven en praatten met veel mensen. Ik hoorde voor het eerst over de vele regeltjes die asielzoekers en vluchtelingen in hun bestaan beperken en was met stomheid geslagen.

De situatie van vluchtelingen liet me daarna niet meer los. Ik ging via het STIL en het ISKB Nederlandse les geven aan mensen die hier niet op een andere manier toegang toe hadden en kwam via Stichting Vrolijkheid in de asielzoekerscentra in Utrecht en Leersum. Vooral op deze laatste plekken hoorde ik onmogelijke verhalen over jarenlange toelatingsprocedures, leerde ik kinderen kennen die al hun hele leven met het hele gezin op een kleine kamer woonden, kwam ik in contact met ouders die moedeloos, moe en ziek werden van de onzekerheid. Ik besloot me in mijn masteronderzoek te richten op diegenen die de slopende procedures uiteindelijk positief uitkomen en een leven op poten kunnen zetten in Nederland. Mijn motivatie hiervoor is deels dat ik me op het positieve wil richten, maar komt ook voort uit een vraag die steeds vaker bij me opkwam: hoe gaat het dan, als je uiteindelijk tóch mag blijven, na er al zo lang te zijn?

Veel mensen hebben mij tijdens doen van dit onderzoek geholpen. Ik dank mijn begeleider Diederick voor zijn kritische blik en aandacht voor het theoretische aspect dat ik soms uit het oog dreigde te verliezen en mijn medestudent Quirine voor al haar intelligente meedenken. Ik dank VluchtelingenWerk in het centrum van Utrecht, dat mij in staat stelde om via participatie binnen Eerste Opvang contact te leggen met een groot deel van mijn informanten. Ook voor de begeleiding bij het werk en kortere en langere gesprekjes wil ik met name de medewerkers, stagiaires en vrijwilligers op de tweede verdieping van de Telingstraat enorm bedanken. Een bijzonder woord van dank richt ik aan Inge van Steenis, die mij welkom heette bij Eerste Opvang en ook meedacht over de praktische invulling van het veldwerk. Daarnaast kreeg ik de kans om op het ROC aan de Ravellaan lessen bij te wonen en gesprekjes te voeren; bedankt hiervoor!

Omdat ik het veldwerk “om de hoek” heb uitgevoerd, wil ik extra voorzichtig omgaan met de privacy van de mensen om wie het in dit onderzoek draait: de vluchtelingen die kort geleden in bezit zijn gekomen van een verblijfsvergunning. Dit maakt dat ik hen niet allen bij naam kan noemen. Het maakt mijn dank echter niet minder groot! Extra dankbaar ben ik de mensen bij wie ik thuis mocht komen voor één of meerdere interviews. Ik hoop dat jullie allen van je leven kunnen maken wat jullie ervan hopen. Heel veel geluk!

Dan nog een laatste woord van dank aan alle mensen om mij heen die er voor mij waren en steeds meedachten, stukken wilden lezen, mij hielpen aan het werk te gaan of hier juist van afleidden. Wat een geluk om jullie gewoon in de buurt te hebben!

Marlies Edelbroek
Utrecht, augustus 2010

Inleiding

“*This is my home now.*” Het zijn de woorden van een man van begin dertig. Zijn uitspraak lijkt simpel en vanzelfsprekend, voor iemand die zich in Utrecht bevindt en daar ook woont. Toch staan zijn woorden, tekenend voor de houding van veel vluchtelingen, ook in contrast met de realiteit waar zij mee te maken hebben en waarin zij lang niet altijd de boodschap krijgen dat hier inderdaad hun “home” is. Mensen willen aan de slag, zich inzetten, de taal leren, studeren, zich ontplooien, hun families ondersteunen. De grenzen van procedures op allerlei niveaus signaleren echter dat Nederland niet zo onvoorwaardelijk omgaat met deze mensen als het vanzelfsprekende “*This is my home now*” zou kunnen doen vermoeden. Dit betekent overigens niet, dat er geen mensen zijn die bereid zijn vluchtelingen op weg te helpen en de kansen te geven waar zij zo op hopen.

Deze scriptie gaat over verhalen van mensen die als vluchteling naar Nederland zijn gekomen en, na een periode die varieert van acht maanden tot tien jaar, een verblijfsvergunning hebben gekregen en een zelfstandige woning gaan bewonen.¹ Ik wil een beeld scheppen van hoe het mensen vergaat na dit belangrijke moment van omslag. Niet alleen praktisch, maar ook gevoelsmatig maakt het voor hen een groot verschil dat ze hun eigen plek krijgen en met serieuze Nederlandse lessen mogen beginnen.² Het dagelijks leven staat de eerste tijd na de toewijzing van de woning vrijwel volledig in het teken van het vinden van een weg in de nieuwe situatie. Dit kan een gevoel van overweldiging met zich meebrengen. Klaver en Welle (2009: 37) hebben het over “complexe en meervoudige problemen op verschillende terreinen die vaak tegelijkertijd moeten worden opgepakt” en noemen onder andere “zich oriënteren op de samenleving en arbeidsmarkt, inburgeren, nieuwe sociale contacten aangaan, gezinshereniging regelen, inrichtingskredieten afbetalen”. Hoewel er onderzoek is gedaan naar de omstandigheden waarin asielzoekers leven in AZC’s (zie bijvoorbeeld Geuijen 1998, Horst 2001, Jongh & Ee 2002, Kloosterboer 2009) en naar integratie van vluchtelingen op langere termijn (zie bijvoorbeeld Klaver & Welle 2009, Mestheneos & Ioannidi 2002, Muus 1997), is er weinig literatuur over de praktijk van de eerste maanden in de nieuwe situatie. Aan deze kennis probeer ik bij te dragen.

De centrale vraag waar het onderzoek omheen is gebouwd, luidt als volgt: “Welke mogelijkheden en beperkingen komen vluchtelingen tegen, die recentelijk een verblijfsvergunning hebben gekregen, bij het opbouwen van een leven in Nederland?” Door de *setting* van het onderzoek werd mijn onderzoeksgroep in de praktijk gedefinieerd door recente woningtoewijzing; hieronder kom ik daar op terug. Ik heb gekeken naar de minstens dubbele verwachting in het proces van opbouw: naast de invulling die vluchtelingen zelf aan hun leven willen geven, heeft de

¹ Daarnaast heb ik gesproken met een uitgenodigde vluchteling, die bij aankomst in Nederland meteen een verblijfsvergunning kreeg. Hiervoor had hij in het vluchtelingenkamp waar hij woonde, verschillende interviews moeten doen.

² Mensen zonder verblijfsvergunning kunnen zich niet inschrijven voor een studie of een inburgeringstraject. Wel kunnen ze les volgen bij bijvoorbeeld de Volksuniversiteit, maar dit brengt vaak te hoge kosten voor hen mee. Een andere mogelijkheid is Nederlandse les volgen die door vrijwilligers wordt aangeboden, maar dan gaat het meestal om lessen eenmaal per week.

Nederlandse samenleving een aantal verwachtingen van hen, zoals inburgering, het zoeken van werk en het bijhouden van administratie voor allerlei instanties. Vele factoren blijken van invloed te zijn op de “route” die zij uiteindelijk volgen, op het gemak waarmee dat gebeurt en de mate van overeenstemming die er tussen beide verwachtingen is. Twee factoren in het bijzonder lijken bepalend te zijn voor de ervaringen na toewijzing van een woning. De eerste heeft te maken met systematische grenzen en categorisering en de bepalende invloed daarvan op mogelijkheden en beperkingen. De verblijfsvergunning betekent symbolische toelating tot Nederland, maar deze is niet onvoorwaardelijk en soms slechts gedeeltelijk. Ik problematiseer systemen waarin gewerkt wordt aan de hand van vooropgezette categorieën. Dit doe ik aan de hand van voorbeelden uit de praktijk; situaties waarin op grond van kleine, schijnbaar onbelangrijke verschillen hoge barrières voor mensen worden opgeworpen. Deze “systemen”³ zijn onderdeel van een bureaucratische manier van werken waar wij allemaal mee te maken hebben, maar die ironisch genoeg vaak meer vragen van mensen die er niet aan gewend zijn. Sociale contacten met allerlei mensen, ten tweede, zijn essentieel in het verkleinen van de mate van moeite op verschillende gebieden. Netwerk en kennis kunnen door anderen toegankelijk worden gemaakt. Verschillende contacten, zoals familieleden in Nederland, Europa, of land van herkomst, vrienden van Nederlandse of andere komaf en landgenoten⁴ in Nederland, kunnen daarin verschillende rollen innemen.

Daarnaast identificeer ik andere factoren, persoonlijk van aard, die van invloed zijn op deze ervaringen. Deze manier van aanpak doet het meest recht aan de diversiteit die mijn onderzoeksgroep zo kenmerkt. In het laatste hoofdstuk stel ik een model voor waarin verschillende persoonlijke kenmerken een plek hebben. Dit model is een eerste poging tot het inzichtelijk maken van de vele factoren die de ervaringen van vluchtelingen kunnen beïnvloeden, en staat nadrukkelijk open voor aanpassing, volgend uit ander onderzoek of ondervindingen van bijvoorbeeld hulpverleners.

In de meeste gevallen vloeide het contact met vluchtelingen voort uit het vrijwilligerswerk bij VluchtelingenWerk, dat mij gedurende de maanden februari tot en met mei 2010 veel bezighield. Ik liep hier mee bij de decentrale afdeling van stad Utrecht, binnen het project Eerste Opvang.⁵ Tien keer ging ik mee op het moment dat mensen (twee keer een gezin, verder alleenstaanden) een woning kregen en in negen van deze gevallen deed ik, soms samen met een stagiaire, de verdere begeleiding binnen dit project. Dit hield in dat we meerdere vervolgspraken maakten om alle dingen te regelen die komen kijken bij een verhuizing. In veel gevallen hoorde hier ook bij, dat we samen naar de intake bij Sociale Zaken gingen, op de dag van de woningoverdracht. Door deze manier van werven van participanten is mijn onderzoeksgroep op geen enkele manier te typeren op

³ Ik gebruik de term “systeem” in deze scriptie in algemene zin: het omvat de veelvoud aan bureaucratische procedures en geïnstitutionaliseerde praktijken.

⁴ Met “landgenoten” bedoel ik in deze scriptie mensen uit hetzelfde land van herkomst als de betreffende persoon.

⁵ VluchtelingenWerk heeft centrale en decentrale afdelingen. In de centrale afdelingen op de AZC's draait het voornamelijk om juridische ondersteuning. De decentrale afdelingen bieden hulp aan mensen die een verblijfsvergunning hebben gekregen en bevinden zich dan ook buiten de AZC's.

grond van land van herkomst, leeftijd, gezinssamenstelling, geslacht, of moment van aankomst in Nederland.⁶ Tegen mijn oorspronkelijke verwachting in, was zelfs niet iedereen inburgeringsplichtig; een aspect dat verband houdt met het type verblijfsvergunning dat iemand gekregen heeft. De mensen uit mijn doelgroep zijn niet allemaal erkend als vluchteling; sommigen hebben een reguliere verblijfsvergunning gekregen. Doordat VluchtelingenWerk ook mensen begeleidt die onder het “generaal pardon” een verblijfsvergunning hebben gekregen, maken zij ook deel uit van mijn onderzoeksgroep. De achtergronden van “pardonners” verschillen eveneens in grote mate: velen van hen zijn uit hun land van herkomst gevlucht, terwijl sommigen voor werk naar Nederland zijn gekomen. In het vervolg van deze scriptie zal naar voren komen dat mensen heel verschillende trajecten hebben afgelegd voor het verkrijgen van de verblijfsvergunning en hoe dat hun ervaringen kan beïnvloeden.

Mijn positie als onderzoeker op de specifieke plek van Eerste Opvang binnen VluchtelingenWerk heeft op verschillende manieren een rol gespeeld in de soort kennis die ik heb opgedaan. Door heel direct een aantal mensen gedurende een periode van een paar maanden te begeleiden, heb ik de invloed van zogenaamde “*daily hassles*” (Kanner et al. 1981, Miller & Rasmussen 2009) aan den lijve ondervonden. Ik zat weleens met mijn handen in het haar: waarom was het onmogelijk om iets belangrijks zonder DigiD te regelen en hoe moest ik dat uitleggen aan iemand die niks via internet deed? Wat is een inlognaam, wat een wachtwoord, en hoe laat je iemand er één bedenken van minimaal acht tekens, met minstens één cijfer? En daarbij: hoe houd je dat begrijpelijk voor iemand die zulk soort zaken nooit eerder heeft hoeven regelen en bovendien weinig Nederlands spreekt? Ik vroeg me af hoe het moest zijn voor hen, als ik er al moedeloos van werd. Ook andere dan administratieve zorgen die juist in de tijd rondom en even na de verhuizing een rol spelen, kwamen naar voren - niet alleen tijdens begeleidingsmomenten en de informele gesprekken die daarbij voorkwamen, maar ook tijdens interviews bij mensen thuis. We spraken op deze momenten onder andere over de beleving van de veranderingen en over ideeën en vroegere ervaringen.

Ook de dubbelheid van mijn rol bij VluchtelingenWerk als vrijwilliger en onderzoeker heeft consequenties. Dat de enige persoon die negatieve verhalen over VluchtelingenWerk vertelde, in een andere gemeente woonde en dus met een andere afdeling van VluchtelingenWerk te maken had gehad, kan te maken hebben met verschillen in werkwijze tussen regionale afdelingen.⁷ Echter, de mogelijkheid bestaat dat andere informanten geen ontevredenheid wilden uitdrukken vanwege mijn verbondenheid aan de organisatie. Moeilijkheden in communicatie vanwege de taal hebben ervoor gezorgd dat ik in sommige situaties niet zeker wist of ik volledig duidelijk heb kunnen maken dat de

⁶ De enige gedeelde kenmerken zijn dus, dat mensen in de stad Utrecht een woning toegewezen kregen en dat zij (relatief) kort geleden een eerste verblijfsvergunning hebben gekregen. Voor de meeste mensen kwam de woning een paar maanden na de verblijfsvergunning, maar er waren er ook die anderhalf jaar moesten wachten. De grootste praktische veranderingen vinden echter plaats op het moment van woningtoewijzing en dat was veelal het moment dat ik mensen leerde kennen.

⁷ Deze vrouw vertelde dat VluchtelingenWerk in haar woonplaats mensen een uur eerder dan de daadwerkelijke afspraak naar de woning liet komen voor het tekenen van het contract, omdat er vanuit werd gegaan dat vluchtelingen vaak te laat waren.

aanleiding voor mijn aanwezigheid met mijn onderzoek verband hield. In het vervolg van deze scriptie noem ik daarom, in geval van twijfel, geen namen of gefingeerde namen.⁸ In bijlage 2 is een lijst te vinden van de vluchtelingen onder mijn informanten, met vermelding van hun leeftijd en geslacht, type verblijfsvergunning en land van herkomst.⁹ Zo kan de lezer een idee krijgen van de mate van variatie binnen de onderzoeksgroep, die zonder meer van invloed is op de inhoud van het empirisch materiaal.

Met name vanwege de taalbarrière achtte ik het niet mogelijk om met alle mensen die ik via VluchtelingenWerk begeleidde, een interview over abstractere zaken te houden. Wel hield ik nog een klein aantal interviews met mensen die ik op andere manieren dan via VluchtelingenWerk ontmoette. Verder sprak ik met vrijwilligers, stagiaires en medewerkers van VluchtelingenWerk, vooral met diegenen die werkzaam zijn binnen Eerste Opvang en met trajectbegeleiders. Ik woonde drie Nederlandse lessen bij op het ROC in Utrecht¹⁰ en sprak met een beleidsmedewerker van Bureau Inburgering. Daarnaast kwam ik, vanwege activiteiten bij Stichting Vrolijkheid, af en toe in asielzoekerscentrum (AZC) Utrecht. Deze activiteiten hielden niet rechtstreeks verband met dit onderzoek, maar hielpen mij wel het contrast te zien tussen verblijf in het AZC en wonen daarbuiten. Bovendien kwam ik er wel eens informanten tegen die ik van Eerste Opvang kende; dit gaf mij soms een idee van sociale netwerken. Een laatste onderzoeksactiviteit was het filmen in het kader van de bachelorcursus “*Ethnographic Filmmaking*”, gegeven door Metje Postma en Janine Prins aan de Universiteit Leiden. De film *Na 9 jaar en 6 maanden*, te vinden in bijlage 3, is hiervan het eindresultaat. Het maken van deze film vormde een belangrijke verdieping op mijn veldwerk. Ik hoop dat ik ook de lezer en kijker via het medium film extra inzicht kan geven in het dagelijks leven zoals dat er voor een vluchteling uit kan zien. Verschillende thema’s uit de tekst van de scriptie zullen in het beeld herkenbaar zijn.

Er is een parallel te trekken tussen de VluchtelingenWerk IntegratieBarometer van december 2009 en deze scriptie. De persoonlijke “kenmerken” die Janine Klaver en Inge van der Welle onderscheiden, zijn deels dezelfde als de factoren van invloed waar ik over schrijf. Een belangrijk verschil is echter dat de IntegratieBarometer zich - zoals de naam al aangeeft - richt op vier verschillende dimensies van integratie, namelijk positionering, acculturatie, interactie en identificatie (Klaver & Welle 2009: 7). Zoals de onderzoeksters terecht stellen, is “integratie” vooral een politiek begrip, met een invulling die afhankelijk is van normatieve, veranderlijke opvattingen van politici, beleidsvoerders en burgers. Zo is het Nederlandse integratiebeleid het afgelopen decennium steeds meer druk gaan leggen op leden van etnische minderheden om te assimileren (Hollands 2006: 27). In de opzet van dit onderzoek heb ik er expliciet voor gekozen om,

⁸ *Informed consent* kan ik dus niet garanderen bij iedere informant. Waar dat het geval is, heb ik alleen informatie gebruikt die ik als niet-gevoelig beschouw en deze geanonimiseerd.

⁹ Gefingeerde namen ontbreken in deze lijst, om het achterhalen van personen op grond van de combinatie van verschillende gegevens te bemoeilijken.

¹⁰ Dit waren lessen die voorbereiden op het halen van het inburgeringsexamen, niveau A2. Dit is het niveau dat het grootste aantal deelnemers kent. Voor de verschillende niveaus Nederlandse les, zie paragraaf 1.3.

voor zover dit mogelijk is, juist uit de nadruk op verplichting en negativiteit van het politiek discours te stappen. In de ervaringen van vluchtelingen die zich bevinden vlak na het punt van omslag van hun status, lijken grote woorden als integratie niet bovenaan te staan. Nederlandse les is voor hen allen van groot belang, gewoon om zich te kunnen redden zonder steeds hulp te moeten vragen en om aan hun toekomst te kunnen werken.

Het vervolg van deze scriptie is als volgt opgebouwd: ten eerste schets ik een institutioneel kader, waarin we de context van grenzen en categorisering op vele niveaus verkennen en de gevolgen die dit heeft voor vluchtelingen, zelfs nadat zij een verblijfsvergunning hebben gekregen. Ook bespreek ik kort de organisatie van inburgering in de gemeente Utrecht. Ik vervolg met een hoofdstuk over sociale contacten. Contacten met vele verschillende mensen kunnen op allerlei manieren hun stempel drukken op de ervaringen van vluchtelingen in Nederland. Deze factoren - grenzen en sociale contacten - zullen ook in latere hoofdstukken regelmatig langskomen, vanwege de grote rol die zij spelen in de mate van moeite of het gemak dat vluchtelingen ervaren bij het opbouwen van een leven na het verkrijgen van een verblijfsvergunning. Vervolgens beschrijf ik de gang van zaken bij het toegewezen krijgen van een huurwoning en het regelen van allerlei zaken die daarbij komen kijken. In het tweede deel van dit hoofdstuk proberen we te begrijpen wat het gevoelsmatig voor mensen betekent om, na een lange periode van onzekerheid en buiten de maatschappij staan, een eigen plek te krijgen. Vervolgens richt ik me op toekomstgerichte activiteiten die mensen (willen) ondernemen en die beginnen met het leren of verbeteren van de Nederlandse taalvaardigheid. Ook verschillende obstakels bij het realiseren van toekomstplannen komen aan bod. In het laatste hoofdstuk ga ik in op de Nederlandse gestructureerdheid en de moeite die het veel vluchtelingen kost om hieraan te wennen. Grenzen spelen hier opnieuw een belangrijke rol. Daarnaast bespreek ik hoe verschillen in persoonlijke achtergronden de mate van moeite die mensen op verschillende terreinen ervaren, kunnen beïnvloeden. De voorbeelden en beschrijvingen van situaties in de komende hoofdstukken sluiten vaak niet uitsluitend aan bij dat ene hoofdstuk; het geeft aan hoezeer de onderwerpen met elkaar samenhangen. In de afsluiting, ten slotte, poog ik deze verwevenheid een laatste keer inzichtelijk te maken.

1 Een institutioneel kader

1.1 Grenzen en het probleem van het systeem

“De nieuwe wereldorde ziet een toename in het trekken van sociale, morele en normatieve grenzen, omdat de Ander (door mobiliteit en het “opheffen” van bepaalde fysieke grenzen) dichterbij is of komt”¹¹

“*The nation-state represents perfect order; only the human actors are flawed.*” (Herzfeld 1992: 17).

Een element van herhaling in het komende verhaal is de vergaande mate waarin er in Nederland systematisch gewerkt wordt en de problemen die dat kan opleveren voor individuen - in dit specifieke geval voor asielzoekers, illegalen en vluchtelingen.¹² Dit geldt voor het toelatingsbeleid, voor inburgering, maar ook voor andere terreinen waarop vluchtelingen zich bewegen. De concrete moeilijkheden die dit kan opleveren, bespreken we in latere hoofdstukken. Eerst kijken we naar de grenzen die in- en uitsluiting mogelijk maken. Waar komen ze vandaag en waarom spelen ze zo'n grote rol?

Het begint allemaal met de nationale grenzen, die vaak op worden gevat als “letterlijke” grenzen, hoewel ook deze in feite imaginair zijn - misschien afgezien van landsgrenzen die samenvallen met natuurlijke barrières zoals rivieren en bergketens. Hoewel grensoverschrijdende verbanden in de “nieuwe wereldorde” van steeds groter belang zijn, is verreweg het meeste georganiseerd volgens de lijnen van de natiestaat. Het debat rondom de toelating en opvang van asielzoekers wijst op een problematische kant van de natiestaat en de bijbehorende ideologie. Mensenrechten, die onder andere alle Europese landen onderschrijven, kennen een grote overlap met burgerschapsrechten. Terwijl in het Verdrag van Genève van 1951 is afgesproken dat mensen het recht hebben om asiel aan te vragen, heeft niemand de plicht asiel te verlenen (Ghidei Biidu 1995: 20). Asielzoekers bevinden zich in een vacuüm als het gaat om burgerschapsrechten: van het land van herkomst hebben ze op dit terrein niks meer te verwachten - dat het hieraan schortte is meestal de reden van vertrek. Echter, burgers van het gastland zijn ze ook nog niet, omdat ze daar formeel nog niet toegelaten zijn. Dat, ondanks mensenrechten die in het geding komen, zo strak aan de landsgrenzen wordt vastgehouden, heeft te maken met de soevereiniteit van natiestaten. Seyla Benhabib (2004: 69) pakt dit treffend samen: “*[D]espite considerable developments of international law in protecting the status of stateless persons, as well as of refugees and asylees, neither Kant nor Arendt were wholly wrong in singling out the conflict between universal human rights and sovereignty claims as being the root paradox at the heart of the territorially bounded state-centric international order*”.

¹¹ Brenda Oude Breuil, *Trafficking women & children*, Multiculturalisme en de Nieuwe Wereldorde, 11 december, Universiteit Utrecht.

¹² De nadruk in het onderzoek lag op vluchtelingen, maar vanwege hun (uiteenlopende) achtergronden als asielzoeker of in de illegaliteit, komen ook de problemen die met deze posities samenhangen, in het vervolg aan bod.

Een bijkomend gegeven van wezenlijk belang is dat Nederland en andere (met name Noord- en West-)Europese landen verzorgingsstaten zijn. Op twee manieren verhoogt dit het belang dat er wordt gehecht aan grenzen en systeem. Ten eerste geeft het aanleiding voor een gereserveerde houding ten opzichte van nieuwkomers, omdat immigratie betekent dat ruimte en voorzieningen met meer mensen gedeeld moeten worden en er verwacht wordt dat nieuwkomers minder bijdragen dan in Nederland geboren. Michael Herzfeld (1992: 167) schrijft: “*Indifference to the fate of “others” becomes morally acceptable to those who would present themselves as the protectors of “our own” interests.*” De roep om het weren van migranten uit Nederland of Europa heeft hier voor een belangrijk deel mee te maken. Terwijl er wel een morele motivatie is tot het opvangen van (politieke) vluchtelingen, is deze er niet voor zogenaamde “economische migranten” - hoewel ook zij op de vlucht kunnen zijn voor levensbedreigende situaties. Veel van het huidige restrictieve asielbeleid, zowel op Europees als op nationaal niveau, is geïnformeerd door de angst voor “onechte” vluchtelingen. Er wordt zelfs gesproken van de “*asylum strategy of immigration*” (Nathwani 2000: 355). Ondanks toenemende restrictieve maatregelen blijven migranten naar Europa komen. Het is een voorbeeld van de stelling dat “*[a]rtificial boundaries are expensive to demarcate and most difficult to maintain*” (Holdrich in Monmonier 2010: 42).

Jeanine Suurmond (1998) heeft onderzocht in welke bewoordingen publieke debatten over migratie gevoerd worden: er wordt gebruik gemaakt van verschillende metaforen - een stroom (migranten), een volle boot, een volle treincoupé en Fort Europa - die met elkaar gemeen hebben dat ze duidelijke grenzen veronderstellen die beheerst kunnen worden. Ze schrijft:

“In feite is de grensmetafoor de basis voor die andere metaforen waarmee migratie wel wordt aangeduid. De metafoor van de grens veronderstelt dat er duidelijk af te bakenen gebieden zijn, een duidelijk zichtbare grens en duidelijke afspraken. Bovendien, heeft de grensmetafoor associaties met autoriteit, bewaking en controle, hetgeen de metafoor legitimiteit en materiële werkelijkheid verleent. Alle andere metaforen om migratie mee aan te duiden ontleen aan de veronderstellingen van de grensmetafoor - namelijk duidelijke afscheiding is mogelijk en noodzakelijk - hun kracht.” (Suurmond 1998: 2)

De tweede route waarop de verzorgingsstaat de neiging tot systemisering en begrenzing uitvergroet, is via de beheersing van het “verdeelwerk”. Om al diegenen die wat extra’s nodig hebben ook daadwerkelijk van extra middelen te kunnen voorzien, zijn regels nodig voor wie daarvoor kwalificeert - op die manier vereist het dat er grenzen tussen categorieën mensen worden getrokken. In afwezigheid van dit soort regels zou het onmogelijk zijn om de organisatie van de verdeling van, en toegang tot middelen binnen een gebied dat te groot is om iedereen persoonlijk te kennen, beheersbaar te houden. Beth Humphries (2002: 126) stelt dat overwegingen over sociale zekerheid doorschemeren in immigratiebeleid: “*Immigration policy is a particularly fruitful area for illustrating the ways in which [...] the whole gamut of benefits related to income support, have been used to define the boundaries of nation, and for purposes of inclusion and exclusion*”. Omdat er grote aantallen door het systeem moeten, is er sprake van een duidelijke taakverdeling en heeft een uitvoerend individu slechts beperkte mogelijkheden om iets uitzonderlijks te doen.

Respect voor de regels betekent tegelijkertijd dat er tijdens uitvoering niet over deze regels onderhandeld kan worden en dat individuele uitvoerders ook geen verantwoordelijkheid op zich hoeven te nemen in het geval dat iemands wensen of behoeftes niet samenvallen met de mogelijkheden die zich binnen de regels bevinden. We horen dan uitspraken als “regels zijn regels”, “zo is het nu eenmaal”, “ik kan er ook niks aan doen” en “ik beslis hier niet over”. Het (intrinsieke) probleem van het systeem is, dat het alleen werkt voor diegenen op wie het systeem bedacht is. Aanpassen van een systeem - bijvoorbeeld door de creatie van een extra categorie - duurt vaak lang en lost het probleem van het systeem niet ontegenzeggelijk op.

Desondanks moet een oplossing in de regel komen van een persoon die het systeem kent en hier een weg langs weet; het probleem met het onpersoonlijke systeem moet op een persoonlijke manier worden aangepakt. *“Such determined refusals of temporality bring everyday administrative practice into alignment with the atemporality of nationalist historiography and the taxonomic systems that undergird it. The taxa do not change, and it is up to the client [...] to fit personal peculiarities (difference) to the indifference of this culturally constructed eternity. Whether the bureaucrat is amenable largely determines the outcome”* (Herzfeld 1992: 164). We zullen zien dat sommige vluchtelingen het lastig vinden om mee te doen in het systeem, bijvoorbeeld om administratie bij te houden. Deze bevinding strookt met de uitkomst van de VluchtelingenWerk Integratiebarometer dat de bureaucratie de tweede plek inneemt (na het weer) als het gaat om ergernissen (Klaver & Welle 2009: 55). Echter, het levert pas echt grote tegenslagen op als participatie in (een deel van) het systeem ontzegd wordt. We zullen zien dat sommige mensen, na het verkrijgen van de verblijfsvergunning, beter in het systeem passen dan andere. Omdat de verblijfsvergunning het wettelijke startpunt is, dat de mate van toegang tot de uiteenlopende rechten van het burgerschap bepaalt, kijken we in de volgende paragraaf eerst naar de vele onderscheiden die hierbij gemaakt worden.

1.2 Verblijfsvergunningen: een veelvoud aan categorieën

Al op de dag in maart dat hij de sleutel van zijn eenkamerwoning krijgt, vertelt Serko over zijn studieplannen. Het is duidelijk dat dit voor de 31-jarige man van zeer groot belang is. In Iraaks Koerdistan, waar hij vandaan komt, begon hij tien jaar geleden aan een studie rechten, maar door zijn vlucht moest hij deze al in het eerste jaar afbreken. Nu wil hij fysiotherapie gaan studeren, om later voor Artsen zonder Grenzen of het Rode Kruis te kunnen gaan werken en via de therapie contact met mensen in oorlogsgebieden te maken. Al tijdens de langdurige periode van afwachten in AZC's heeft hij, op eigen initiatief, via de Volksuniversiteit Nederlandse les gevolgd. Dat deze jongeman gemotiveerd is om aan de gang te gaan, is ook herkenbaar aan zijn activiteiten als vrijwilliger: drie dagen per week werkt hij in een bejaardentehuis in de wijk Overvecht. Ook in andere plekken waar hij in AZC's woonde, heeft hij zich als vrijwilliger in verschillende functies ingezet. Nu hij zijn verblijfsvergunning eindelijk heeft, wil hij zo snel mogelijk beginnen met Nederlandse les, zodat hij nog in september met de studie fysiotherapie kan starten. Dit blijkt onmogelijk te zijn. Hij heeft een vergunning bepaalde tijd regulier, “medische noodzaak”. Gedurende de eerste drie jaar wordt die slechts per jaar verlengd en daarom zal hij nog geen inburgeringstraject aangeboden krijgen, hoe graag hij ook wil. Zonder een certificaat staatsexamen NT2 kan hij geen hbo studie beginnen. Hij mag niet werken en geen stage lopen. Op

15 oktober zal de noodsituatie drie jaar hebben aangehouden en kan deze worden omgezet in “voortgezet verblijf”.¹³ Maar ook dan zal fysiotherapie moeilijk worden. De leeftijdsgrens van studiefinanciering is hij na al die jaren van wachten gepasseerd. De enige mogelijkheid is afhankelijk van financiering door het UAF, maar hun beslissing laat al maanden op zich wachten.¹⁴

De meesten vluchtelingen die een woning krijgen zijn inburgeringsplichtig, maar sommigen mogen, vanwege het type verblijfsvergunning dat zij hebben gekregen, geen Nederlandse les in een inburgeringstraject volgen. Ook zijn er mensen die dit wel mogen, maar niet aan het werk kunnen, tenzij een werkgever een tewerkstellingsvergunning aanvraagt. Het type verblijfsvergunning is dus van grote invloed op de mogelijkheden die iemand heeft. Daarnaast zijn sommige typen verblijfsvergunning “veiliger” dan andere: iedereen begint met een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd, maar met bepaalde types is het verkrijgen van een verlenging onzekerder. Het concept “*refugee labelling*” is hier van toepassing. Roger Zetter (2007) schrijft dat het label “vluchteling” de afgelopen twee decennia steeds meer “gefractioneerd” is, als reactie op de complexer geworden oorzaken en patronen van gedwongen migratie. Het is een voorbeeld van de, door Brenda Oude Breuil benoemde, vermenigvuldiging van grenzen vanwege het dichterbij komen van de Ander. Door de creatie van verschillende categorieën vluchtelingen, proberen regeringen de situatie te beheersen. Waar vluchtelingen die voor politieke vervolging vluchtten, eerst een zogenaamde “A-status” kregen en onvoorwaardelijk in het vestigingsland mochten blijven, begint nu iedereen met een tijdelijke verblijfsvergunning. Hoewel de verschillende labels dus in het leven zijn geroepen om de toelating van nieuwkomers te kunnen beperken, houdt hun invloed niet op nadat over de daadwerkelijke toelating is beslist.

Grofweg zijn er twee soorten verblijfsvergunningen: regulier en asiel. Terwijl asielvergunningen uitsluitend voor vluchtelingen bestemd zijn, verblijft een aanzienlijk deel van de vluchtelingen in Nederland met een reguliere verblijfsvergunning. Aan het hebben van een asielvergunning zit een aantal belangrijke voordelen. Zo is gezinshereniging gemakkelijker en goedkoper, mits deze wordt aangevraagd binnen de (krappe) termijn van drie maanden, en mogen mensen hun beroep na een negatieve beschikking in Nederland (in de opvang) afwachten. Daarnaast mogen mensen met een asielvergunning snel starten met inburgering en kunnen zij werken zonder dat een werkgever daarvoor een tewerkstellingsvergunning voor hoeft aan te vragen.¹⁵

Hoewel bovengenoemde voordelen opgaan voor alle asielvergunningen, bestaat er onderscheid tussen de gronden waarop de verblijfsvergunning verleend wordt, waaraan ook belangrijke consequenties zijn verbonden. Er zijn vijf mogelijkheden: a tot en met e. Grond a is de

¹³ Serko had zijn verblijfsvergunning in 2009 met terugwerkende kracht gekregen vanaf oktober 2007.

¹⁴ Het UAF, Stichting voor Vluchteling-Studenten, is een particuliere organisatie die sinds 1948 vluchtelingen en asielzoekers ondersteunt bij het realiseren van hun studieplannen op WO-, HBO-, en MBO-niveau. De stichting heeft een eigen acceptatieprocedure, die onafhankelijk is van die van de IND, maar waarin ook bepaald wordt of iemand vluchteling (d.w.z. gegronde vrees voor vervolging op grond van politieke en/of religieuze overtuiging, of op grond van sekse of etnische afkomst) is. (Zagt 2001)

¹⁵ Voor een meer gedetailleerde uitleg van de verschillen in rechtspositie bij een vergunning bepaalde tijd asiel en regulier, zie Klaver & Welle 2009: 34.

gunstigste grond, aangezien deze vrijwel onmogelijk kan worden ingetrokken. Mensen met een asielvergunning op grond a zijn vaak uitgenodigde vluchtelingen en voldoen aan de definitie van vluchteling zoals omschreven in het Verdrag van Genève.¹⁶ Toekenning van een verblijfsvergunning op grond a gebeurt op individuele basis. Dat geldt ook voor de gronden b (gegronde vrees voor vervolging bij terugkeer), c (humanitaire redenen, waaronder medische) en e (gezinshereniging). Gezinshereniging is dus zowel via asiel als via de reguliere weg mogelijk, maar kent een aantal voordelen in de asielvariant.

Grond d, het zogenaamde “categoriaal beschermingsbeleid”, springt eruit als “onzekere grond”. De reden hiervoor is dat dit een collectieve grond is, die gedurende een bepaalde periode geldt voor alle mensen (soms van een bepaalde etniciteit of met een bepaalde religie) die uit een bepaald gebied komen waar de situatie op dat moment heel onveilig is. De afgelopen jaren zijn er asielvergunningen op grond d afgegeven aan mensen uit Irak, Afghanistan, Somalië, Sierra Leone. Op het moment dat de IND de situatie in het gebied van herkomst verbeterd acht, verliezen alle mensen hun tijdelijke verblijfsvergunning; de grond van toelating bestaat dan immers niet meer. Najaar 2009 is dit bijvoorbeeld gebeurd voor Irak. Pas als het categoriaal beschermingsbeleid is ingetrokken, gaat de IND per individu kijken naar het vluchtverhaal, om te onderzoeken of iemand op een andere grond een verblijfsvergunning hoort te krijgen. Sinds de duur van de vergunning bepaalde tijd in 2004 van drie naar vijf jaar is gegaan, gebeurt het vrijwel niet meer dat mensen die deze op grond d toegekend hebben gekregen, een verlenging voor onbepaalde tijd krijgen op dezelfde grond.¹⁷ Een bijkomend gevolg van deze manier van werken is, dat mensen die op de gronden a, b of c een verblijfsvergunning zouden krijgen, onnodig lang in procedures zitten. Het is namelijk niet mogelijk om, als je uit een gebied met categoriale bescherming komt, een verblijfsvergunning op andere grond aan te vragen. Het is ook niet mogelijk om in beroep te gaan tegen de grond die verleend wordt.

Naast de asielvergunningen zijn er reguliere verblijfsvergunningen. De reeks verschillende gronden is hier veel langer; ook bijvoorbeeld uitwisselingsstudenten van buiten de EU hebben een reguliere verblijfsvergunning nodig. Reguliere gronden die veel voorkomen bij vluchtelingen zijn die van de “medische nood situatie” en “buiten schuld”. Iemand die vanwege “medische noodzaak” een verblijfsvergunning heeft gekregen, krijgt gedurende drie jaar lang steeds een verlenging van

¹⁶ Anne Duchamps, *Juridische scholing*, 3 maart 2010, VluchtelingenWerk Midden-Nederland, Utrecht. Volgens het Verdrag van Genève is een vluchteling “[e]lke persoon die tengevolge van gebeurtenissen welke vóór 1 januari 1951 hebben plaatsgevonden en uit gegronde vrees voor vervolging wegens ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of zijn politieke overtuiging zich bevindt buiten het land waarvan hij de nationaliteit bezit, en die de bescherming van dat land niet kan of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil inroepen, of die, indien hij geen nationaliteit bezit en verblijft buiten het land waar hij vroeger zijn gewone verblijfsplaats had, daarheen niet kan, of, uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil terugkeren” (Ghidei Biidu 1995: 31). Deze definitie wordt in veel asielprocedures als leidraad gebruikt. Echter, hoewel vluchtelingen op papier op bescherming mogen rekenen als zij kunnen aantonen te vrezen voor vervolging op grond van één van de vijf criteria ras, nationaliteit, geloof, politieke overtuiging of het behoren tot een bepaalde groep, worden in de praktijk vooral politieke vluchtelingen als “echte” vluchtelingen gezien (ibid.: 41).

¹⁷ De kans dat de situatie in een land als minder ernstig wordt ingeschat, is namelijk groter als er meer tijd overheen is gegaan. Wie bij binnenkomst in Nederland een vergunning asiel grond d krijgt, ontvangt tegenwoordig alleen een verlenging van dit type verblijfsvergunning, als de situatie na vijf jaar niet als beter wordt ingeschat.

slechts één jaar. Naast de verlengde onzekerheid die dit met zich meebrengt, heeft dit als consequentie dat er nog niet met inburgering gestart kan worden. Dat deze persoon voor langere tijd mag blijven, is nog niet zeker en daarom wil de overheid hier niet in investeren. Dit staat dus in contrast met personen die op asiel grond een verblijfsvergunning hebben en wel direct met inburgering kunnen starten. Een verblijfsvergunning op grond van “buiten schuld” kan worden afgegeven aan mensen die, buiten hun schuld om, niet terug kunnen keren naar hun land van herkomst, bijvoorbeeld omdat ze geen paspoort krijgen van de ambassade en daarom het land niet in mogen.

Gedurende mijn onderzoeksperiode waren er nog steeds vluchtelingen die onder de “pardonregeling” vielen en een woning in de gemeente Utrecht kregen. Ook zij hebben een reguliere verblijfsvergunning, die wel een aantal bijzondere kenmerken heeft: net als mensen met een verblijfsvergunning asiel mogen zij werken en studeren. “Pardonners” zijn per definitie al een zeer lange tijd in Nederland: de regeling geldt immers voor mensen die vóór 1 april 2001 in Nederland zijn gekomen. Echter, niet iedereen die pas na lange tijd een verblijfsvergunning krijgt, heeft er één op grond van het generaal pardon. Zo verblijven mensen wiens verblijfsvergunning op grond van het categoriaal beschermingsbeleid is ingetrokken, vaak al lange tijd in Nederland vóór een vergunning krijgen op individuele grond. Ook de vergunning “buiten schuld” is vaak een laatste mogelijkheid, na een (reeks van) andere procedure(s). Zij hebben soms ervaringen met illegaal verblijf, die in paragraaf 3.2.1 aan bod komen. Gedurende de periode die achter hen ligt, waren zij veelal afhankelijk van hulp van kennissen en vrienden. Voor enkele mensen draagt dit bij aan een soepelere overgang naar een eigen woning¹⁸, voor anderen kan dit betekenen dat er weinig verandert. Zij blijven als het ware in de “overlevingsmodus” hangen, waarover meer in hoofdstuk 4.

1.3 Inburgering in Utrecht

Inburgering zoals dat met invoering van de WI¹⁹ vorm heeft gekregen, heeft een tweeledig doel: naast het bevorderen van integratie, ontmoedigt het immigratie (Fermin 2006). Dit laatste gebeurt op twee manieren. In het geval van reguliere gezinshereniging of -vorming, moet degene die naar Nederland wil komen, in het land van herkomst een bepaald (laag) niveau Nederlands verwerven, als voorwaarde om hierheen te kunnen komen. Ten tweede is het slagen voor het inburgeringsexamen voorwaarde voor het verkrijgen van een permanente verblijfsvergunning. De Nederlandse taal is de belangrijkste invulling van de inburgering; zowel vluchtelingen (en andere migranten) als beleidsmakers hechten hier de grootste waarde aan. Daarnaast wordt ook het onderdeel Kennis Nederlandse Samenleving (KNS) getoetst. Terwijl in de Nederlandse taal een component van socialisatie duidelijk te herkennen is - vergelijkbaar met de door Aihwa Ong (2003) beschreven omvorming van Cambodjaanse vluchtelingen tot Amerikaanse burgers - wordt dit in KNS

¹⁸ “Eigen woning” verwijst in deze scriptie niet naar een koopwoning, maar naar een zelfstandige huurwoning (“eigen” in tegenstelling tot de centrale opvang van het AZC,

¹⁹ De WI, Wet Inburgering, is in 2007 de WIN, Wet Inburgering Nieuwkomers, opgevolgd.

heel expliciet. Een beleidsmedewerker van Bureau Inburgering in Utrecht²⁰ vertelde dat dit onderdeel vaak als moralistisch wordt ervaren, wat weerstand op kan roepen.

Het is de wettelijke taak van iedere gemeente om een intake en een taaltoets te doen met inburgeraars. Uitkeringsgerechtigden worden bij Bureau Inburgering aangemeld door Sociale Zaken; zij volgen in Utrecht een zogenaamd “Samenlooptraject”, een combinatie van inburgering en reïntegratie.²¹ Voor de uitvoer hiervan schakelt Sociale Zaken reïntegratiebureaus (RIB's) in, die onder andere de taallessen regelen en bovendien tot de snelste weg naar werk begeleiden. Ook van inburgeringsplichtigen wordt verwacht dat ze aan het werk gaan - de inburgering wordt hier dan op aangepast. Voor de meeste vluchtelingen geldt deze gang van zaken. Bovendien hebben zij allen een trajectbegeleider bij VluchtelingenWerk. Voor niet-vluchtelingen met uitkering loopt de trajectbegeleiding via Sociale Zaken, voor anderen via Bureau Inburgering. De taakverdeling doet wat gecompliceerd aan en lijkt in de praktijk ook vragen op te roepen, zelfs bij de verschillende actoren in het werkproces. Onduidelijkheid bestaat bijvoorbeeld over het aanmelden van uitkeringsgerechtigde vluchtelingen die (nog) niet naar een reïntegratiebureau kunnen. Zowel medewerkers van Sociale Zaken als van VluchtelingenWerk vroegen zich af op welke manier deze mensen aangemeld moesten worden voor Nederlandse lessen.

Beleid rondom inburgering, en de gemeentelijke afspraken over de uitvoering daarvan, veranderen jaarlijks. Dit draagt bij aan de verwarring. Zo is in 2010 het “participatiebudget” ingevoerd, wat Bureau Inburgering in staat stelt om mensen soms twee trajecten aan te bieden - volgens Sander Mateman²² een mooie wet op papier, maar met voorwaarden waardoor gemeentes in de praktijk minder merken van de extra vrijheid die het participatiebudget zou bieden. Ieder jaar zijn er bovendien veranderingen in de aanbestedingen die de gemeente Utrecht doet aan reïntegratiebureaus en taalvoorzieningen. Zo heeft Agens, een reïntegratiebureau dat in 2009 veel vluchtelingen begeleidde, sinds de jaarwisseling geen aanbesteding meer en heeft het ROC deze voor laagopgeleiden verloren. Gevolg van deze frequente wisselingen is onduidelijkheid aan het begin van het nieuwe jaar over de precieze gang van zaken. Voor een jongeman met medische klachten, die herhaaldelijk aangaf hoe belangrijk het was dat hij snel zou beginnen met Nederlandse lessen, was een aantal weken onduidelijk wat zijn mogelijkheden zouden zijn en hoe het verloop na medische keuring zou zijn. Ondoorzichtigheid op dit gebied is lastig voor mensen die

²⁰ Bureau Inburgering is onderdeel van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (DMO) van de gemeente Utrecht.

²¹ Het is ook mogelijk om, na het verkrijgen van de verblijfsvergunning, al in het AZC via COA te beginnen met inburgering, maar hiervan wordt weinig gebruik gemaakt. Mogelijk ligt dit aan een beperkte informatievoorziening hierover. (Een medewerker van COA vertelde dat mensen één keer op deze mogelijkheid worden gewezen.) Een andere mogelijke reden, genoemd door Sander Mateman van Bureau Inburgering, is dat het starten van inburgering via COA betekent dat de gemeente geen aanbod meer mag doen. Mensen zouden bang kunnen zijn dat ze hun mogelijkheden zouden verkleinen, temeer het voor Bureau Inburgering, sinds de Participatiewet in januari 2010 is ingegaan, mogelijk is om inburgeraars een tweede traject aan te bieden.

²² Sander Mateman is beleidsmedewerker bij Bureau Inburgering in Utrecht. Interview op 3 mei 2010.

graag zo snel mogelijk aan de slag willen.²³ Voor veel mensen geldt, dat het leren van Nederlands, naast het hebben van een inkomen (vaak de uitkering) prioriteit is. Op dit onderwerp komen we terug in het vierde hoofdstuk.

Het inburgeringsexamen, dat meestal na een jaar van taalonderwijs gedaan moet worden, toetst of deelnemers niveau A2 behaald hebben op de vier onderdelen lezen, schrijven, spreken en luisteren. Er is een centraal (schriftelijk) en een praktijkdeel. Het nadeel van deze toets is, dat het alleen aangeeft of niveau A2 wel of niet gehaald is. Wie zich op bepaalde onderdelen tot een hoger niveau ontwikkeld heeft, ziet dat niet terug in de uitslag van het inburgeringsexamen. Daarom, en om een indicatie te hebben van de kwaliteit onderwijs van verschillende aanbieders, neemt Bureau Inburgering in Utrecht naast het inburgeringsexamen nog een eindtoets af, dat wel per onderdeel aangeeft op welk niveau iemand is uitgekomen. Een nadeel van het niveau waarop inburgering moet worden afgesloten, is dat het voor middelbaar en hoger opgeleiden een onvoldoende goede startpositie biedt tot het vinden van werk op niveau in Nederland (Fermin 2006: 32). Ook Bureau Inburgering erkent dit: "Niemand heeft iets aan het inburgeringsdiploma"; werkgevers hechten er geen waarde aan. Als in wordt geschat dat iemand een hoger niveau zal kunnen behalen, wordt dan ook voorgesteld dat mensen voor Staatsexamen NT2 niveau B1 of niveau B2 gaan leren.²⁴ Lageropgeleiden gaan voor Nederlandse les naar de Taalschool, opgericht door het voormalig hoofd van Bureau Inburgering. Zij kunnen vaak les volgen in hun eigen wijk. Er zijn al met al veel verschillende mogelijkheden voor lesprogramma's, waarvan sommige speciaal ingericht zijn voor mensen die overdag of in ploegendienst werken.

Hoewel het debat rondom inburgering vaak in negatieve bewoordingen wordt gevoerd, zijn de Nederlandse lessen die in het kader daarvan worden aangeboden een mooie kans voor mensen om de taal te leren. Via de eindtoets en verschillende mogelijkheden in lesprogramma's wordt in Utrecht geprobeerd om inburgering meer op maat te maken. Helaas is er regelmatig verwarring over de taakverdeling in de uitvoering tussen verschillende organisaties en instanties, onder andere door steeds wisselende regels en aanbestedingen. Vooral voor vluchtelingen in minder vaak voorkomende situaties (met bijvoorbeeld gezondheidsproblemen) scheidt dit onduidelijkheid. Daarnaast zijn er mensen die, zelfs met verblijfsvergunning, buiten de boot vallen. Zij worden ten eerste beperkt door het probleem van het systeem: zelfs als aannemelijk is dat hun verblijfsvergunning verlengd zal worden, kunnen zij nog niet effectief beginnen met het opbouwen van hun leven. Naast de bepalende rol van grenzen zijn ook sociale contacten - in positieve zin - van groot belang in het opbouwen van een leven in een nieuwe context. In het volgende hoofdstuk zullen de verschillende rollen van sociale contacten aan bod komen.

²³ Het is belangrijk het onderscheid te kennen tussen het hebben van medische klachten en het hebben van een verblijfsvergunning op grond van medische nood, zoals Serko, de man waarmee het hoofdstuk begon. De consequenties voor inburgering zijn immers heel verschillend.

²⁴ Interview met Sander Mateman op 3 mei 2010.

2 Sociale contacten

Sociale contacten spelen in het algemeen een grote rol in het welbevinden van de meeste mensen; dit is voor vluchtelingen niet anders. Wel te onderscheiden is de situatie waarin zij zich bevinden en die (slechts) gedeeltelijk vergelijkbaar is met die van andere groepen migranten. Door een meestal onvoorbereide vlucht naar Nederland, leveren zij in aan sociaal netwerk, waar zij op terug kunnen vallen voor hulp en steun (Kessels 1995: 50). In Nederland moeten zij dit deels opnieuw opbouwen. De VluchtelingenWerk Integratiebarometer stelt, dat veel vluchtelingen een divers sociaal netwerk hebben (Klaver & Welle 2009: 50). Dit kan bestaan uit familieleden - op verschillende plekken in de wereld; van wonend in dezelfde stad tot op een ander continent -, kennissen en vrienden uit het AZC, mensen in Nederland met dezelfde moedertaal, Nederlanders en andere mensen die al lang in Nederland wonen, mensen die zij via organisaties of Nederlandse lessen hebben leren kennen, en mensen met wie zij op allerlei andere manieren in contact zijn gekomen. Sociale contacten zijn nauw verbonden met de verwachtingen die mensen van hun leven hebben en kunnen daarnaast van essentiële hulp zijn bij het opbouwen van een leven in Nederland. In de gesprekken die ik had, kwamen vier componenten van sociale contacten naar voren: steun en hulp, maar ook zorgen en gemis.²⁵ Zorgen, en vooral gemis, richten zich uiteraard op degenen die zijn achtergebleven of ergens anders naartoe zijn gemigreerd, maar van diezelfde personen kan ook steun en hulp komen. De centrale ervaring van gemis en het daarmee verband houdende streven tot het houden van contact, komen eerst aan bod. Vervolgens gaan we in op het opnieuw opbouwen van een sociaal netwerk en kijken we naar de rol van verschillende contacten als het gaat om steun en hulp, daarbij gebruik makend van het concept van *brokerage*. Hierbij wordt bijzondere waarde toegedicht aan intermediaire personen, wat ons mede kan helpen begrijpen waarom sommige mensen makkelijker of moeilijker hun weg vinden in de Nederlandse samenleving.

2.1 Gemis en het houden van contact

De meeste vluchtelingen laten bij het vertrek uit hun land van herkomst, familieleden achter - naast vele anderen. Bij zowel de vertrekkers als de achterblijvers levert dit zorgen op over het welzijn van de anderen. De meeste mensen zeiden hun familie te missen; vrienden werden minder vaak genoemd. Sommige mensen proberen af en toe geld "naar huis" te sturen. Toen Serko het inrichtingsgeld van Sociale Zaken kreeg, kocht hij daarvan - naast meubilair en een computer - een digitale camera, zodat hij foto's naar zijn ouders in Koerdistan kon sturen. Toen de internetaansluiting in zijn woning werkte, praatte hij een hele nacht via skype.²⁶ Vaak is contact houden met familie wel mogelijk voordat de verblijfsvergunning wordt toegekend. Daarna zijn er echter extra mogelijkheden voor bezoeken van familieleden buiten Nederland. Verschillende

²⁵ Zie bijlage 1 voor een schematische weergave van de verschillende sociale contacten van vluchtelingen en de hieraan verbonden componenten.

²⁶ Gesprekken op 23 maart en 3 mei 2010.

mensen maakten vakantieplannen, door de verblijfsvergunning in staat gesteld om familie buiten Nederland te bezoeken.

Hoewel sommige vluchtelingen de enige (of de eerste) uit hun familie zijn, die vertrekken, zijn anderen de zoveelste die het land verlaten. Dit kan hun wens voor de “eindhalte” van de migratie beïnvloeden. Echter, door moeilijkheden of onverwachte gebeurtenissen kan het nareizen naar een bepaald familielid soms mislopen; hoofdzak is bovendien om weg te komen (zie ook Horst 2001: 86). Sandra Kessels (1995: 30) stelt: “De komst naar Nederland is [...] vaak het gevolg van een toevallige samenloop van omstandigheden en wordt zelden voorafgegaan door een weloverwogen beslissing van de kant van de asielzoekers”. Mensen die familie achterna reizen lijken hierop een uitzondering te zijn. Amira wilde met haar vierjarige dochtertje naar Canada reizen, waar haar moeder en broer al eerder naar toe waren vertrokken. Ze vertelt dat ze een zakenman volgde, waarvan ze dacht dat hij naar Canada ging, maar dit klopte niet en ze eindigde met haar dochter in Nederland. “Ik huilen, huilen, huilen, veel huilen.”²⁷ Dergelijke problemen kunnen ook mensen overkomen die een Europese eindbestemming hebben, maar geen directe vlucht. Vanwege de regels uit het Dublinverdrag, waarin Europa afspraken heeft gemaakt om de last van asielzoekers te verspreiden over de verschillende Europese landen, kan iemand slechts op één plek in Europa asiel aanvragen. Wie het later nog in een ander land probeert, wordt teruggestuurd naar het land van de eerste aanvraag. Dit gebeurde een jongeman die op weg was naar zijn familie in Zweden.²⁸ Ook hier spelen afspraken over grenzen dus weer een heel bepalende rol: ze dragen bij aan het uiteentrekken van familieleden, die, als ze wel bij elkaar (in de buurt) konden wonen, meer hulp en steun aan elkaar konden hebben.

Veel mensen missen niet alleen personen, maar ook het leven dat zij leidden in het land van herkomst. Als Maisha mij vertelt over de verschillen in eetpatroon tussen Nederland en Congo, en ik haar vraag of ze dat mist, zegt ze: “*Of course I miss my country.*” Ze heeft gemerkt dat het voor mensen moeilijk is om te begrijpen dat het niet alles is, als je een woning en te eten hebt; dat je je land kan missen, óók als daar oorlog was. Zij behoort daarnaast ook tot de groep mensen wiens status na de vlucht is afgenomen. Vroeger woonde ze in een groot huis, met een tuin. “*My mother is crying every time that I live in a flat.*” Ook vertelt ze dat ze niet wil schoonmaken, het werk dat alle buitenlandse vrouwen wordt aangeboden. Ze heeft dit vroeger niet hoeven doen en wil ook hier de keuze hebben voor ander werk.²⁹ Deze vrouw neemt zelf veel initiatief, wat de kans dat zij op een andere manier haar geld kan verdienen, vergroot. Sommige mensen geven aan dat zij ook contact willen houden met de plek waar zij vandaan komen - naast contact met familie en eventuele anderen. Als ik op een zomermiddag³⁰ Selam tegenkom, is hij ontzettend blij. Officieel komt hij uit Eritrea, maar hij is opgegroeid in Ethiopië en gaat daar binnenkort naartoe, voor de

²⁷ Gesprek op 10 mei 2010.

²⁸ Gesprek met Omid op 18 mei 2010.

²⁹ Interview op 6 mei 2010.

³⁰ Gesprek op 1 juli 2010. Omdat ik in mijn eigen woonplaats onderzoek heb gedaan, kom ik nog af en toe mensen tegen die ik ken van de veldwerkperiode.

volledige vier weken die Sociale Zaken toestaat.³¹ Hij zegt: *“I need to connect to my roots. A plant cannot live without roots... It’s like I’m dreaming. I thought I would never go back there. For a long time it was just impossible.”* Het treurige aan dit verhaal, dat zo mooi begint, is dat Selam het land uiteindelijk toch niet in mag; hij had een visum aan moeten vragen, maar was daar niet van op de hoogte.

Terugverlangen naar het land van herkomst heeft waarschijnlijk, naast het weerzien van vrienden en familie, voor een belangrijk deel te maken met een gevoel van competentie dat hoger is in de samenleving waar men is opgegroeid. Beide personen van de voorafgaande voorbeelden vertellen over sociale situaties waarin ze zich onzeker voelen. Maisha vertelt dat ze het moeilijk vindt om te zien of iemand begrijpt wat ze vertelt. Normaal gesproken kan ze dat in iemands gezicht lezen terwijl ze praat, maar Nederlanders ziet ze pas reageren nadat ze is uitgesproken. Selam zegt: *“I don’t know how to present myself. For instance with VluchtelingenWerk, I didn’t know what you expect from me. So mostly I act like a stupid, humble man.”*³²

2.2 Aangaan van nieuwe contacten

In het *integration framework* van Ager en Strang (2008) wordt onderscheid gemaakt tussen drie vormen van sociale verbanden: *social bonds*, *social links* en *social bridges*. *Social bonds* zijn verbanden binnen een gemeenschap, bijvoorbeeld langs etnische, nationale of religieuze lijnen. *Social links* relateren aan *“engagement with institutions, agencies and services, and the use of available amenities”* (Beirens et al. 2007: 221). *Social bridges* ten slotte, zijn contacten die etnische, nationale of religieuze identificaties overschrijden en interactie van twee kanten bevorderen; het zijn die contacten die gewenst zijn in een model van integratie, als onderscheidend van assimilatie en segregatie. Voor het aangaan van sociale contacten, in elk van deze drie vormen, is de start die Nederland vluchtelingen biedt, niet de meest bevorderende.

De eerste plek waar nieuwe sociale contacten kunnen worden gelegd, is gewoonlijk het asielzoekerscentrum. Mensen lijken hier, niet heel verrassend, vooral aansluiting te vinden bij anderen die dezelfde taal spreken; vaak landgenoten, al blijkt dat sommige mensen juist wantrouwig zijn tegenover anderen uit hetzelfde land en hen proberen te vermijden (Horst 2001: 91). Een vrouw vertelde mij dat voor haar het leren van de Nederlandse taal de eerste jaren van haar verblijf in AZC’s minder noodzakelijk was, omdat er veel andere mensen uit Eritrea woonden, aan wie zij hulp kon vragen. Naarmate zij langer en langer op een verblijfsvergunning moest wachten, verdween het gemak van veel Eritrese mensen om haar heen.³³ Net als al het andere dat in de periode vóór het verkrijgen van een verblijfsvergunning met moeite kan worden opgebouwd, zijn ook de sociale contacten onzeker: kennissen en vrienden kunnen een negatieve beschikking

³¹ Wie een uitkering ontvangt, mag, na dit te hebben gemeld, zonder bijzondere redenen maximaal vier weken wegblijven. Vluchtelingen met een verblijfsvergunning asiel kunnen een “vluchtelingenpaspoort” aanvragen; hiermee kan niet naar het land van herkomst gereisd worden.

³² Interview met Selam op 23 april 2010.

³³ Gesprek met Amira op 10 mei 2010.

krijgen en Nederland moeten verlaten, of ze kunnen worden overgeplaatst naar een ander AZC. Ook in het geval van contact met mensen buiten het AZC bestaat er onzekerheid, aangezien mensen zelf overgeplaatst kunnen worden en contact houden dan moeilijk kan worden. Asielzoekers kunnen niet protesteren tegen verhuizingen, al kunnen ze hun wens om in een bepaald gebied te wonen, aangeven, als daar bijvoorbeeld familieleden wonen.³⁴ Onder andere vanwege de veelal geïsoleerde ligging van AZC's - die niet opgaat voor AZC Utrecht, dat in de woonwijk Oog in Al ligt - gaat het leren kennen van Nederlanders niet vanzelf. Het ondernemen van activiteiten buiten het centrum wordt bovendien niet aangemoedigd. Vluchtelingen die, voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning, het een tijd zonder de opvang van het AZC hebben moeten stellen, zijn in die tijd vaak noodgedwongen (deels) afhankelijk geweest van de hulp van anderen. Dit sociale netwerk helpt hen ook bij het opbouwen van een legaal leven.

Bij het verhuizen naar een woning is er sprake van een tweede wisseling van omgeving. Dit geldt in het bijzonder voor mensen die een woning krijgen in een andere gemeente dan waar zij in de centrale opvang hebben gewoond. Het onderhouden van contact met kennissen in een ander deel van Nederland kan lastig zijn voor wie afhankelijk is van het openbaar vervoer en van een uitkering moet rondkomen. Terwijl sommige mensen altijd iemand kunnen vinden om hen te helpen - met vervoer, met het opknappen van de woning, voor het lenen van geld - hebben andere mensen hiermee duidelijk moeite. Een vrouw die (zelf) een woning had gevonden en, na slechts een jaar in het AZC te hebben gewoond, naar een andere gemeente verhuisde, vertelt over de raad die ze kreeg van VluchtelingenWerk: "*They give a list goedkope winkels and [say] you have a friend... But you don't have a friend!*" Het AZC zorgt voor een treinkaartje, maar daarmee krijg je je spullen niet naar de woning. Een familie die ze via de kerk kende, hielp haar uiteindelijk met het opknappen van haar woning.³⁵ Kerken kunnen vaker de oplossing bieden voor mensen die weinig contacten hebben. Zo vertelde een stagiair bij VluchtelingenWerk over zijn opluchting dat een alleenstaande vrouw van 61 jaar, die helemaal alleen in Nederland was en geen woord Nederlands sprak, opgevangen werd door de Eritrese kerk.³⁶ Daarnaast kunnen medewerkers van VluchtelingenWerk via de stichting Present hulp van vrijwilligers inschakelen.

Sommige mensen hebben vooral vrienden in het AZC. Een jongeman zag ik er twee keer toevallig, nadat hij verhuisd was. Later vertelde hij dat bijna al zijn vrienden daar (nog) wonen.³⁷ Het meisje van dertien dat zo opgetogen was over haar eigen kamer vertelde twee maanden later dat ze haar vriendinnen in het AZC miste, waardoor ze een beetje gemengde gevoelens had bij de vergelijking van het centrum en de nieuwe woning.³⁸ Ik kreeg de indruk dat het haar wat tegenviel. Ook haar moeder leek in een bepaald opzicht wat teleurgesteld te zijn. Dit had een heel andere

³⁴ Een vrouw in AZC Utrecht vertelde dat zij had gevraagd om naar Utrecht te worden overgeplaatst, omdat de enige persoon die ze in Nederland kende, daar woonde. Omdat veel mensen naar Utrecht willen, had zij hier met haar gezin twee jaar op moeten wachten.

³⁵ Interview met Maisha op 6 mei 2010.

³⁶ Gesprek met Robbert op 10 februari 2010.

³⁷ Gesprek met Omid op 18 mei 2010.

³⁸ Gesprek met Muna op 19 mei 2010.

reden dan het missen van vrienden in het AZC; zij had gedacht dat haar dochter zich beter zou gedragen, na verhuizing uit de negatieve omgeving van het centrum, maar dit bleek niet het geval te zijn.³⁹ Uit gesprekken met medewerkers van VluchtelingenWerk blijkt, dat het positieve effect van het krijgen van een woning vaker tegenvalt; datgene waarop mensen zo lang hebben gewacht en waarvoor zij soms zo hebben moeten knokken, lost niet alle problemen en zorgen op. Bovendien maakt het hen opnieuw de enige verantwoordelijke voor hun eigen leven.

Nieuwe mensen leren kennen kan soms lastig zijn en bovendien niet altijd een gevoel van eenzaamheid weghalen. Maisha⁴⁰ vertelt: “Sommige mensen denken dat als je een woning en geld voor eten hebt, alles goed is. *If you're ill you can go to the hospital. But the hospital and the winkelcentrum do not talk to you.*” Net als veel andere vluchtelingen is zij tegenwoordig alleenstaand. Een aantal mensen geeft aan geen behoefte te hebben aan een groot aantal sociale contacten; een paar goede vrienden vinden zij genoeg.⁴¹ Dit soort voorkeuren zijn natuurlijk persoonlijk van aard, al kan het ook te maken hebben met de wens naar rust, na de chaotisch ervaren tijd in het AZC. Klaver en Welle (2009: 50) stellen: “Voor het opbouwen van sociale contacten over hun eigen culturele grenzen heen, zijn vluchtelingen natuurlijk ook afhankelijk van de openheid en bereidheid tot contact van andere bevolkingsgroepen in Nederland.” Een sociaal netwerk zou het integratieproces namelijk vooral positief beïnvloeden “als de contacten etnische en culturele grenzen overschrijden” (ibid.). Echter, hierin kunnen ook mensen met dezelfde culturele achtergrond een grote rol in spelen. In de volgende paragraaf kijken we naar de “functies” die contacten met verschillende anderen kunnen hebben.

2.3 Toegang tot netwerk en kennis

Door ontwikkelingsantropologen wordt het concept “*brokers*” gebruikt, om personen te omschrijven die een intermediaire rol hebben, meestal tussen instituties van ontwikkeling en lokale gemeenschappen. Zij zijn zowel invloedrijk als marginaal en kwetsbaar (Lewis & Mosse 2006: 11-12). “*By “maintaining the tensions which provide the dynamic of their actions” such brokers are put in the position of facing “in two directions at once”*” (ibid.: 12). Meer en meer is het belang gebleken van deze mensen voor het slagen van projecten of programma’s van ontwikkelingssamenwerking. Op een vergelijkbare manier spelen “tussenpersonen” een belangrijke rol in het gemak waarmee vluchtelingen hun leven opbouwen in Nederland. Voor ons inzicht hierin is het door Árni Sværnisson (2001) gemaakte onderscheid tussen *network brokerage* en *knowledge brokerage* behulpzaam.⁴² Terwijl *network brokers* mensen en praktijken met elkaar verbinden,

³⁹ Gesprek met Amira op 10 mei 2010.

⁴⁰ Interview op 6 mei 2010.

⁴¹ Gesprekken met Omid op 18 mei 2010 en Amira op 7 juni 2010.

⁴² Sværnisson benoemt hiernaast nog een derde “type” *brokerage*, namelijk *novelty brokerage*. Voor zijn studie naar de kansen en obstakels die environmentalisme meebrengt voor ondernemers in Zweden, is dit derde type passend. In de context van deze scriptie echter, is dit begrip weinig van toepassing.

zorgen *knowledge brokers* voor vertaling - in de figuurlijke zin van het woord; zij maken kennis toegankelijk voor anderen.

Zowel mensen van binnen de eigen culturele, etnische of nationale gemeenschap, als mensen van daarbuiten kunnen als *broker* fungeren. *Social bonds* - verbanden dus, binnen een gemeenschap - zijn van groot belang vanwege de taalbarrière die de meeste mensen, en zeker degenen die geen Engels spreken, tegenkomen. Bij het vragen van hulp en vooral uitleg is een gedeelde taal van grote betekenis. Dikwijls nemen mensen iemand mee die voor hen kan tolken bij belangrijke afspraken, bijvoorbeeld met instanties. Er moet dan vaak een dubbele vertaalslag gemaakt worden: naast het letterlijke tolken kunnen deze personen, als gevolg van eerdere eigen ervaringen, helpen bij het vinden van de instantie voor de juiste dingen. Zo wordt, via *knowledge brokerage*, de weg naar *social links* beter bereikbaar. Ook *network brokerage* van mensen met een zelfde etniciteit, nationaliteit of religie is dikwijls behulpzaam voor vluchtelingen die hun weg moeten zoeken op onbekend terrein. Praktische hulp komt vaak beschikbaar doordat kennissen hun eigen sociale netwerk hierbij inzetten voor de “nieuwkomers” (zie ook Klvaňová 2009). Terecht stellen Hanne Beirens et al. (2007: 227) dat *social bonds* een essentiële rol spelen in de inclusie van vluchtelingen in de samenleving: “*In the light of the significant barriers and challenges identified, the growing emphasis on social bridges at the expense of the development of social bonds could potentially limit the effectiveness of attempts to reduce social exclusion amongst refugees and asylum seeking families.*”

In variërende mate hebben mensen behoefte aan praktische hulp met verschillende activiteiten. Naast hulp met de taal kan dit gaan om hulp met klussen - afhankelijk van de staat van het huis en van de vaardigheden die iemand heeft op dit gebied -, hulp met het vervoeren van spullen, bijvoorbeeld tijdens de verhuizing, hulp met het begrijpen van de post en financiële hulp. Terwijl hulp met taal, post, vervoer of klussen uiteraard niet van familieleden in het buitenland kan komen, helpen zij wel regelmatig door het sturen van geld voor bijzondere uitgaven. Niet zelden komt financiële hulp van familieleden die elders in Europa, of in Noord-Amerika wonen. Zo had de broer van een jongeman met gezondheidsproblemen hem, vanuit Zweden, geld gestuurd voor het aanschaffen van een tweedehands auto, kregen een moeder met haar dochter vanuit Canada geld voor het kopen van vliegtickets en moedigde een zus in Italië haar broer en zijn vriendin aan tot het starten van een eigen horecabedrijfje, waarvoor zij hen geld wilde lenen.⁴³

Hoewel mensen natuurlijk blij zijn voor, en dankbaar met de hulp die zij krijgen, vertellen velen dat ze het liever zonder zouden doen. Het beheersen van de Nederlandse taal wordt dikwijls aangegeven als voorwaarde hiervoor en omgekeerd is het zelf kunnen regelen van je eigen zaken een motivatie voor het snel leren van de taal. Tijdens een afspraak bij VluchtelingenWerk vertelde Amira mij over een kennis die haar veel helpt: “Heeft kinderen, heeft vrouw, heeft werk, school. Beetje...” Haar gezicht betreft. “Elke dag komen voor mij, kijken, mij helpen... Niet goed. Helpen, veel helpen voor mij. Elke dag komen kijken, probleem, beetje niet netjes.”⁴⁴ Bij een latere

⁴³ Gesprekken met Omid op 29 maart, Amira op 10 mei en PeiLi op 6 mei 2010.

⁴⁴ Gesprek met Amira op 21 april 2010.

afpraak kwam ze terug op dit onderwerp en vertelde ze dat het extra vervelend is om steeds hulp te moeten vragen, omdat iedereen in Nederland zo druk heeft.⁴⁵ Wat het voorbeeld ook naar voren brengt, is dat mensen zich bij het vragen van hulp meer tot last voelen als ze steeds dezelfde(n) moeten vragen. Het is niet zo dat Amira geen andere mensen kent, maar ze kent weinig anderen die zich met technische problemen raad weten.

Sommige mensen hebben een sociaal netwerk dat hen bij allerlei praktische problemen kan helpen, terwijl andere mensen wel (emotionele) steun krijgen van hun vrienden, kennissen en familie, maar minder op hen terug kunnen vallen voor het oplossen van problemen. Het kennen van Nederlandse mensen of mensen die al langer in Nederland wonen heeft, gekeken naar hulpkrachtigheid, vaak een voordeel: zij kennen hun weg in de samenleving en hebben vaak meer middelen - zoals een auto - dan wie kort geleden uit een AZC is verhuisd. Bovendien hebben zij geen last van taalproblemen. Hoewel in dit licht mensen met een goede baan dus effectiever hulp zouden kunnen geven, gaat dit niet zonder meer op: wie werkt heeft minder tijd. Daarnaast kunnen mensen die zelf klant zijn bij Sociale Zaken vaak beter informeren over welke voorzieningen er zijn voor gezinnen met lage inkomens. Ook de medewerkers, stagiaires en vrijwilligers van VluchtelingenWerk spelen hierin een belangrijke rol. Zij kunnen gezien worden als *knowledge brokers*. Naast de kennis die zij hebben over wat er allemaal afgesloten en aangevraagd moet en kan worden, helpen zij bij het begrijpen van post, die mensen meebrengen naar het kantoor. In het volgende hoofdstuk bekijken we in detail wat dit inhoudt. Tevens organiseert VluchtelingenWerk projecten die het sociale netwerk van mensen probeert te vergroten, zoals het Intercultureel Theehuis en een project met huisbezoeken voor oudere vluchtelingen. Bovendien stelt de organisatie dat het werken met vrijwilligers een dergelijk voordeel heeft: “Zij voorzien tevens in een grote behoefte aan informeel, menselijk contact die onder inburgerende vluchtelingen vaak zeer groot is” (VluchtelingenWerk Midden-Nederland 2008).

Samenvattend kunnen we zeggen dat vluchtelingen het vaak belangrijk vinden om contact te houden met - met name - hun familie, die vaak over vele landen verspreid woont. Nieuwe contacten worden daarnaast aangegaan in Nederland, beginnend in het AZC, hoewel omstandigheden voor het opbouwen van een stabiel sociaal netwerk daar niet optimaal zijn. Op vele manieren kunnen contacten worden aangegaan, die behulpzaam kunnen zijn bij het opbouwen van een leven in Nederland. Mensen die toegang tot netwerken of toegang tot kennis kunnen verzorgen, hebben hierin de grootste invloed. In het komende hoofdstuk zullen we kijken naar de gang van zaken bij het krijgen van een woning en de ervaringen die daarmee samenhangen. Het is een overgang met een grote - positieve - symbolische betekenis, maar die ook een veelvoud aan regelzaken met zich meebrengt. Dit is één van de onderdelen waarop vluchtelingen vaak ondersteuning kunnen gebruiken.

⁴⁵ In het geval van dit voorbeeld ging het niet in de eerste plaats om taalgerelateerde hulp, maar had het met technische zaken, zoals het installeren van internet en telefoon, te maken.

3 De overgang naar een woning

Het verhuizen vanuit het AZC, de noodopvang of huisvesting bij bijvoorbeeld vrienden naar een eigen huurwoning kent meerdere aspecten: naast een formeel deel rondom het tekenen van het huurcontract en regelen van bijkomende zaken, is de woning onlosmakelijk verbonden met een toename van waardigheid, zekerheid, vrijheid en mogelijkheden voor de toekomst.

Achtereenvolgens komen beide aspecten in dit hoofdstuk aan bod.

3.1 Zelfstandig huurder worden

3.1 Woningtoewijzing

De toewijzing van (sociale huur)woningen aan mensen is in Utrecht de taak van het Vierde Huis. Het COA, Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers, kan mensen hiervoor aanmelden. Sinds 2010 kan ook VluchtelingenWerk dat doen voor mensen die uit een AZC in een andere gemeente komen en graag in Utrecht willen komen wonen. Er wordt bij de toewijzing rekening gehouden met het aantal personen dat het huishouden telt en daarnaast met bijzonderheden zoals het nodig hebben van medische zorg en de nabijheid van een school. In principe kunnen mensen de woning die ze krijgen toegewezen niet weigeren, tenzij ze hiervoor een belangrijke reden hebben. Dan gaat de woning over naar iemand anders en krijgen ze later een nieuw aanbod. Iedere gemeente moet ieder jaar een bepaald aantal mensen huisvesten. Als iemand al in een andere gemeente een woningaanbod heeft gehad, telt deze persoon niet meer mee voor de “taakstelling”. Dit betekent in de praktijk dat diegene geen woningaanbod meer zal krijgen. De gemeente Utrecht heeft voor dit jaar een taakstelling van 247 mensen.⁴⁶ Als een familie een woning krijgt, tellen alle gezinsleden hiervoor mee. Iedereen kan slechts eenmaal voor de taakstelling worden gerekend, wat weleens ongelukkige situaties voor mensen oplevert. Bij VluchtelingenWerk zijn er gevallen bekend van vaders bij wie, na de grootste moeite, gezinshereniging slaagt, maar waarvan de relatie kort daarna stukloopt. Dit kan te maken hebben met het feit dat mensen elkaar lang hebben moeten missen en scheve verwachtingen van elkaar en de toekomstige situatie hebben. Vaak wordt in zo'n geval bepaald dat de kinderen bij de moeder mogen wonen. De man krijgt vervolgens geen nieuwe woning toegewezen, want hij telt voor de taakstelling niet opnieuw mee. In de praktijk komt het er dan op neer, dat iemand in de daklozenopvang terecht komt. Het is een voorbeeld van het probleem van het systeem: het is een regeling die voor het overgrote deel van de vluchtelingen goed werkt, maar die alle mogelijkheden dichtgooit voor iemand die er niet precies in past.

⁴⁶ Voor heel Nederland bedraagt de taakstelling 5400 mensen in 2010 (Ministerie van Justitie 2010).

3.1.2 De eerste dag als huurder

Het is een belangrijke dag voor Amira en Muna, want vandaag krijgen ze de sleutel van hun woning. Ze zijn er al eerder geweest, om afspraken te maken over de overname van het laminaat. Muna heeft voor deze bijzondere gelegenheid vrij gekregen van school en ze is erg opgewonden: voor het eerst in haar leven zal ze een eigen kamer hebben! Ze heeft het behang al uitgezocht en de computer zal bij haar op de kamer komen te staan. Ook vertelt ze me over andere meubels, voor de woonkamer, die al zijn uitgekozen. We staan met een hele club in de keuken van de woning, terwijl de meneer van de woningbouwcorporatie het huurcontract voorleest: ook twee vrienden van Amira, wiens rol Muna uitlegt als “oom” en “tante”, zijn erbij. De oom heeft een paar jaar eerder zelf een woning gekregen en weet ongeveer wat er moet gebeuren en waarop gelet moet worden. Daardoor kan hij sommige dingen met meer begrip vertalen dan Muna, tot wie de informatie vaak gericht wordt. Na het tekenen van het huurcontract neemt de woonconsulent ook nog een dikke informatiemap door: over het opzeggen of wijzigen van het contract, de betaling van de huur, de verschillende nummers die voor verschillende reparaties gebeld kunnen worden, waar een schotelantenne wel en waar deze niet bevestigd mag worden, over de mogelijkheid tot het afsluiten van een onderhoudsabonnement... Verder legt hij uit hoe de thermostaat werkt en welke kabels er al in de woning liggen voor het aansluiten van welke types televisie, internet en telefoon; het is duidelijk dat de man zijn best doet om deze vrouw, met wie hij niet direct kan communiceren, zo goed mogelijk voor te bereiden op het huurderschap. Ik vind het knap, dat hij het zo volledig doet, terwijl de opeenstapeling van informatie zichtbaar groot is voor de moeder en haar dochter, die nog nooit een eigen woning hebben gehuurd, laat staan in een georganiseerd land als Nederland. Tegelijkertijd vraag ik me af hoeveel hij denkt dat ze hiervan opnemen. Het is pas het begin van een lange dag: bij Sociale Zaken en later op het kantoor van VluchtelingenWerk zal de berg informatie en papier alleen maar groter worden.

Wie in Utrecht een woning krijgt, heeft gedurende de hele dag van de overdracht begeleiding van een stagiair of vrijwilliger van Eerste Opvang van VluchtelingenWerk.⁴⁷ Afhankelijk van de woningbouwcorporatie wordt het contract in de woning of op het kantoor getekend en krijgen mensen ook daar de sleutels overhandigd. Cliënten van VluchtelingenWerk verkeren in de uitzonderingspositie dat ze de eerste huur dan niet meteen hoeven te betalen. Na het tekenen van het huurcontract moet de verhuizing worden doorgegeven bij de Gemeentelijke Basis Administratie. Wie geen werk heeft en nog geen klant is van Sociale Zaken (dat geldt in ieder geval voor iedereen die uit het AZC verhuist), gaat vervolgens daar naartoe voor een intake. Het tekenen van het

⁴⁷ De werkwijze van afdelingen van VluchtelingenWerk is niet overal dezelfde. Een reden hiervoor is dat de afdelingen autonoom zijn, een andere reden is dat zaken als inburgering en voorzieningen voor mensen met lage inkomens per gemeente geregeld zijn. De zeer praktische ervaring die ik heb met de gang van zaken rondom verhuizingen door het vrijwilligerswerk bij VluchtelingenWerk is dus specifiek voor de stad Utrecht. Bepaalde regelzaken moeten onafhankelijk van de woonplaats gebeuren, maar (vooral) de manier waarop Sociale Zaken hierin een rol speelt en ook de invulling van de assistentie van VluchtelingenWerk kan voor andere gemeentes verschillend zijn. Daarnaast zijn lokale afdelingen voor een groot deel afhankelijk van subsidie van de gemeente waarin zij werken en die zij ieder jaar moeten bevechten. Daardoor is het van belang om aan te sluiten bij de wensen van de betreffende gemeente (Anita Raaphorst, *Presentatie VWMN in een notedop*, 7 april 2010, VluchtelingenWerk Midden-Nederland, Utrecht). In deze paragraaf omschrijf ik wel heel precies wat er geregeld moet worden bij de verhuizing vanuit het AZC of een ander tijdelijk verblijf naar een woning in stad Utrecht, omdat dit inzicht geeft in de hoge mate van bureaucratie die hiermee gepaard gaat.

huurcontract signaleert immers de komst van vaste lasten, waarvoor een stabiel inkomen nodig is, en het einde van de afhankelijkheid van COA, dat de huisvesting voor asielzoekers verzorgt en hen leefgeld geeft. Bij Sociale Zaken krijgen mensen een “klantmanager”, die de aanvraag van een aantal zaken regelt.

Ten eerste is dat de WWB-uitkering - voorwaarde voor het zijn van klant bij Sociale Zaken. Daarnaast kunnen mensen bijzondere bijstand krijgen voor woninginrichting. In 2010 bedraagt die voor eenpersoonshuishoudens 2815 euro. Met de grootte van het gezin neemt het maximale bedrag aan bijzondere bijstand toe. Eenoudergezinnen kunnen 3775 euro krijgen. Het bijzondere in de gemeente Utrecht is, dat dit bedrag een gift is - in sommige andere gemeentes is het bedrag dat mensen gegeven wordt groter, maar moet dit worden terugbetaald. In Utrecht kunnen mensen, als zij dat willen, wel een renteloze lening van 910 euro aanvragen. Deze wordt “overbruggingslening” genoemd en stelt mensen in staat om de eerste huur en bijvoorbeeld eten te betalen in de periode die het duurt om de uitkering rond te krijgen. Hoewel het in de regel sneller gebeurt, staan daar officieel maximaal acht weken voor.

Sociale Zaken kan daarnaast de administratiekosten van het huurcontract en het inschrijfgeld van Woningnet vergoeden. Bovendien kunnen mensen ervoor kiezen om zich, via Sociale Zaken, collectief te verzekeren voor zorg. Na onderhandelingen heeft Agis een speciale verzekering, de “Optimaalverzekering”, ontworpen voor minima in de gemeente Utrecht. Dit is een heel uitgebreide zorgverzekering, waarbij het wettelijk verplichte eigen risico van 165 euro vervalt. De maandelijkse premie van 130 euro wordt door Sociale Zaken betaald van het geld van de uitkering, voordat deze wordt uitbetaald. Een bijkomend voordeel van deze constructie is, dat Sociale Zaken bijzondere bijstand kan verlenen op het moment dat iemand, ondanks de uitgebreide dekking, hoge medische kosten heeft.⁴⁸

Na het bezoek aan Sociale Zaken op de dag dat het huurcontract getekend wordt, gaan mensen samen met hun begeleider van Eerste Opvang naar het kantoor van VluchtelingenWerk in de binnenstad. Daar worden elektriciteit, gas en water aangemeld. Mensen krijgen een welkomstmap van de gemeente Utrecht mee, met veel flyers, de gemeentegids en een stadsplattegrond. Daarnaast krijgen ze van VluchtelingenWerk informatie mee over het spreekuur, belangrijke adressen in Utrecht, informatie over tweedehands winkels en plekken waar je goedkoop aan spullen kan komen en een blad met richtprijzen voor verschillende meubels en apparaten. Ook krijgen ze een brief mee, waarmee ze zich moeten aanmelden bij het UWV als werkzoekende - een voorwaarde voor het krijgen van de uitkering.⁴⁹ Aan het einde van deze dag verlaten mensen het kantoor van VluchtelingenWerk met een hele stapel papier. Het lijkt voor iedereen een uitputtende dag te zijn.

⁴⁸ Bijzondere bijstand voor medische kosten wordt niet zomaar verleend, maar wie de Optimaalverzekering heeft, heeft er zelf “alles aan gedaan” en heeft daarom een beter uitgangspunt bij het aanvragen van bijzondere bijstand.

⁴⁹ UWV staat voor Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen. Op 1 januari 2009 is het gefuseerd met het eerdere CWI (Centrum Werk en Inkomen). De huidige officiële naam is UWV WERKbedrijf (www.uwv.nl).

3.1.3 De daaropvolgende weken

De drukte is na de eerste dag niet voorbij. Mensen moeten hun woning inrichten en soms ook opknappen. De meeste mensen hebben, voordat ze hieraan kunnen beginnen, de bijzondere bijstand van Sociale Zaken nodig. Die wordt vaak snel overgemaakt. Het is echter ook afhankelijk van de snelheid waarmee bewijsstukken worden ingeleverd. Soms levert het problemen op dat Sociale Zaken bankafschriften van de laatste drie maanden wil zien, die mensen niet bewaard hebben. Een jongeman die jarenlang in AZC's had gewoond, vertelde: "Ik krijg iedere maand 55 euro van COA, niks anders, waarom zou ik ze bewaren?"⁵⁰ Afhankelijk van de bank waar iemand klant is, kan het ingewikkeld of duur (soms wel 8 euro per bankafschrift) zijn om de afschriften opnieuw te verkrijgen. Wie uit een AZC verhuist, heeft twee weken de tijd om weg te komen. Dit kan zorgen opleveren, vooral voor mensen die geen geld van familie of vrienden kunnen lenen totdat het inrichtingsgeld op hun rekening staat.

Naast de stress van het feitelijke verhuizen, worden mensen bedolven onder grote hoeveelheden post. Dit zijn ze vaak niet gewend. Sommige mensen realiseren zich in het begin niet, dat ze een eigen brievenbus hebben, die ze moeten controleren op post.⁵¹ Het blijkt soms moeilijk te zijn om belangrijke post van onbelangrijke post te scheiden en er komt veel binnen, juist deze eerste tijd. In de weken na de verhuizing worden onder andere huur- en zorgtoeslag aangevraagd. Soms sluiten mensen een WA- en/of inboedelverzekering af. Wie langer dan drie jaar van een minimuminkomen heeft geleefd, kan bij Sociale Zaken langdurigheidstoeslag aanvragen.⁵² Bij Sociale Zaken moeten ook, binnen een maand, bonnetjes worden ingeleverd van de spullen die gekocht zijn van het geld voor woninginrichting.⁵³ Daarnaast is het vaak handig als mensen, die bij Sociale Zaken voor de Optimaalverzekering zijn ingeschreven, langs een Agiswinkel gaan om zich aan te melden, omdat het anders lang kan duren voor dit gelukt is. Vaak zijn mensen de eerste weken na het ondertekenen van het huurcontract nog verzekerd bij Zorg Regeling Asielzoekers (ZRA). Agis stuurt dan een brief waarin ze bij retour de afmeldingsdatum door moeten geven aan Agis. Omdat ZRA niet zelf laat weten wanneer de afmelding rond is, kan het een tijdrovende bezigheid zijn: steeds opnieuw bellen. Mensen zoeken daarnaast een huisarts en vaak een tandarts en apotheek in de buurt. Voor ouders kan dit rijtje nog worden aangevuld met bijvoorbeeld kinderbijslag, kindgebonden budget en alleenstaande ouderkorting.

Bij al deze (en andere) praktische regelzaken kunnen vluchtelingen ondersteuning krijgen van hun vaste begeleider van Eerste Opvang, vaak door afspraken eens per week of twee weken. Daarnaast is er twee keer per week (maandagmiddag en donderdagochtend) een spreekuur, waar mensen zonder afspraak met vragen kunnen komen. Als na ongeveer twee maanden de begeleiding

⁵⁰ Gesprek met Serko op 4 maart 2010.

⁵¹ Veel mensen komen te wonen in een flatgebouw, waar de post zichzelf niet aankondigt door op de deurmat te vallen.

⁵² Langdurigheidstoeslag bedraagt voor alleenstaanden 300 euro en wordt één keer per jaar uitgekeerd. Deze toeslag kan drie jaar opeenvolgend worden aangevraagd.

⁵³ Mensen moeten het volledige bedrag dat zij voor woninginrichting hebben gekregen, verantwoorden met bonnetjes. Wanneer zij dit niet kunnen, moet het overgebleven geld worden teruggegeven aan Sociale Zaken.

van Eerste Opvang wordt afgerond, kunnen mensen naar dit spreekuur blijven komen. De mate waarin mensen hiervan gebruikmaken, kent grote verschillen. Daarnaast krijgen zij dan een zogenaamde “trajectbegeleider” bij VluchtelingenWerk, die hen gedurende de inburgering begeleidt en tevens kan helpen bij andere, bijvoorbeeld administratieve, zaken.

3.2 Ervaringen rondom verhuizing

Ik vraag Serko wat het belangrijkste verschil tussen de situatie nu en de tijd in het AZC. Hij zegt: “Het belangrijkste is: mijn verantwoordelijkheid wordt meer. In AZC meer dan 25 service: MOA, COA, VluchtelingenWerk, ... Nu alles zelf doen. Daar alles dier, hier alles mens. Mijn contactpersoon [van COA] zei: ‘daar ga jij dood.’ Het was een grapje. Hij bedoelt van papieren en rekeningen. Ik zei: ‘hier ga ik dood als dier, daar ga ik leven als mens. Kun je niet noemen te leven, in AZC. Slapen, eten, drinken, meer krijg jij niet.’ Het tweede is dat de privacy van jouw leven helemaal is veranderd. Daar was 24 uur de deur open. Hier moeten mensen jouw toestemming hebben.”⁵⁴

Het krijgen van een eigen huurwoning is een enorme vooruitgang op leven in een AZC. Dat is een stelling die door al mijn informanten onderschreven zou worden. Serko drukt het verschil uit in grote woorden: het asielzoekerscentrum verbindt hij aan onmenselijk leven en zelfs aan dood, in tegenstelling tot een normale woning. Deze paragraaf gaat over de ervaringen van mensen met de omslag die zij meemaken. Het hebben van een eigen plek staat in de beleving centraal en het contrast dat dit vormt met eerdere ervaringen - in een AZC of in de illegaliteit - is daar onlosmakelijk mee verbonden. Ik ga daarom ook in op ervaringen in deze voorafgaande situaties.

3.2.1 Een eigen plek

“They call it a center, but it’s a camp. Not the material (bricks and tents) make it a camp, but the people.”⁵⁵

Het zijn de woorden van een vrouw, die een jaar in AZC in het noorden van Nederland heeft gewoond. Over haar ervaring aldaar, zegt ze: *“It was the most traumatic period of my life.”* Dit is een opvallende uitspraak, gezien de ernstige gevolgen die het conflict in Congo voor haar familie heeft gehad. Eén van de problemen, volgens haar, is het grote verschil in achtergrond tussen de bewoners van het AZC en het ontbreken van een introductie voor wie er nieuw komt wonen. Ze vertelt dat sommige mensen bijvoorbeeld nog nooit een wasmachine hebben gezien en niet weten hoe ze daarmee om moeten gaan. Dat leefomstandigheden in AZC’s als problematisch worden ervaren, is geen nieuw gegeven. Uit eerdere onderzoeken (Horst 2001, Jongh & Ee 2002) is naar voren gekomen dat gebrek aan privacy, onhygiënische omstandigheden, conflicten met kamergenoten en onveiligheid belangrijke aspecten in deze ervaring zijn. Daarnaast blijkt wonen in een AZC negatieve effecten op de gezondheid te kunnen hebben, zowel psychisch als lichamelijk.

⁵⁴ Interview met Serko op 6 april 2010.

⁵⁵ Interview met Maisha op 6 mei 2010.

Recenter onderzoek naar de situatie van kinderen in asielzoekerscentra draagt bij aan dit beeld: er zijn veel knelpunten, die zeer nauw met elkaar verweven zijn en elkaar versterken (Kloosterboer 2009: 82). Eén van de knelpunten die genoemd wordt, is het veelvuldige verhuizen van het ene centrum naar het andere - met voor kinderen de consequentie van school te wisselen. Logischerwijs hebben mensen die langere tijd in AZC's wonen, grotere kans om hiermee te maken te krijgen. Serko vertelt: "je gaat ergens kennismaken, met de mensen, met de plek, en daarna ga je weg en ben je weer in een heel andere wereld, een heel ander plekje, moet je weer opnieuw beginnen."⁵⁶ Deze man woonde gedurende de tien jaar dat hij in de centrale opvang zat, op elf verschillende plekken, waarvan de laatste tweeënhalf tot drie jaar in Utrecht. Meermaals heeft hij opnieuw een plek voor vrijwilligerswerk moeten zoeken.

Een andere man die een aantal jaren in de illegaliteit heeft geleefd en de afgelopen twee jaar in een kamer van de noodopvang heeft gewoond, zegt: "*I'm very lucky.*" Na het verkrijgen van zijn verblijfsvergunning heeft hij maar drie maanden op de woning hoeven wachten. Hij is blij met de locatie: helemaal aan de rand van Overvecht, dichtbij de natuur. Hij vertelt dat hij er, na twee maanden, nog steeds aan moet wennen dat al deze ruimte van hem is. Het verschil met zijn leven hiervóór is gewoon zo groot. Hij vertelt verhalen over de moeilijkheid van slapen op straat (de politie stuurt je weg, dus het is maar beter om de hele nacht rond te fietsen en overdag in een park te slapen) en over naar de gevangenis moeten vanwege het per ongeluk negeren van een rood verkeerslicht. Hij haalde contant geld uit zijn zak om de boete te betalen, maar werd gearresteerd.⁵⁷ Het onbegrip en de machteloosheid van deze situaties is in zijn ogen te lezen.

Op de vraag hoe het is in de nieuwe woning, antwoorden veel mensen dat ze blij zijn met de rust die ze daar hebben. In het AZC is het nooit stil. Tot laat in de nacht is er herrie op de gangen. Daarnaast gaat heel vaak het brandalarm: als er ergens een rookmelder afgaat, klinkt het alarm door het hele centrum.⁵⁸ Ook het hebben van een eigen keuken, eigen wc en eigen badkamer wordt erg gewaardeerd. In het AZC wordt slecht schoongemaakt; het is de verantwoordelijkheid van de bewoners, maar net als in een studentenhuis motiveert het slecht, als sommige mensen nooit schoon, maar altijd alleen vies maken. Bovendien zijn mensen heel blij dat ze meer ruimte hebben. Dit wordt genoemd door zowel mensen die uit de centrale opvang komen, als door mensen die, in de tijd zonder verblijfsvergunning, met meerderen op een kamertje hebben gewoond. Dit laatste is bijvoorbeeld het geval bij een Chinees gezin - vader, moeder en hun tweejarige dochtertje QiQi. Als ik vraag hoe ze het vinden in de nieuwe woning in het noorden van de wijk Overvecht, vatten ze hun ervaringen als volgt samen: "Super leuk! Wij eigen kamer, QiQi eigen kamer, zelf koken in de keuken, eigen douche."⁵⁹ Ze vinden het heel fijn om verschillende ruimtes te hebben. Als hun dochtertje slaapt, kunnen zij gewoon iets anders doen. Vorig jaar volgde de vader Nederlandse les

⁵⁶ Interview met Serko op 6 april 2010.

⁵⁷ Hij werd niet naar het bureau meegenomen vanwege de boete, maar vanwege het niet kunnen tonen van een geldig legitimatiebewijs. Interview met Selam op 1 april 2010.

⁵⁸ Deze beide klachten werden genoemd door mensen die in AZC Utrecht wonen en gewoond hebben. Misschien verschilt de situatie van die in andere AZC's. Gesprekken met Omid, Amira en twee huidige bewoners van het AZC.

⁵⁹ Interview met XueZhen en PeiLi op 22 april 2010.

en moest dan thuis huiswerk maken, terwijl QiQi veel moest slapen. Dat ging niet goed samen, in één kleine kamer. Ook vertellen ze over de moeilijkheden die ze hadden met het vinden van woonruimte. Mensen waren bang om last te hebben van een huilende baby. Hoe kregen ze het dan toch voor elkaar? “Overall vragen, beetje extra geld geven.” Maar de kamers waren ook duur: 350 euro of meer per maand. De rust van een eigen woning zou ook kunnen betekenen: de rust van een vaste, eigen plek, waarover je zelf mag beslissen of je daar een keer weg wil gaan (of niet!). Het is goed mogelijk dat de rust van de eigen woning zozeer gewaardeerd wordt vanwege het grote contrast dat het vormt met het leven in onzekerheid - in een AZC of elders - dat zij zo goed kennen. Daarnaast is het krijgen van een woning het directe gevolg van het krijgen van een verblijfsvergunning. Het overgaan van de denkbeeldige grens tussen uit- en insluiting neemt als het ware vorm aan in de gestalte van een eigen plek.

3.2.2 Zekerheid is vrijheid

De ervaringen van vluchtelingen (zowel mensen met een geschiedenis in AZC's als mensen met een verleden in de illegaliteit) wijzen ons op mogelijke verschillen in waarden die er aan situaties worden toegekend. Het verbinden van een eigen woning met waarden als vrijheid, verantwoordelijkheid, leven en rust, is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Lezen we het boek *Globalization* van filosoof en socioloog Zygmunt Bauman, dan komen we een passage tegen, waarin hij twee “werelden” tegenover elkaar zet: één waarin ruimte beperkend werkt en één waarin dat geldt voor tijd:

“Residents of the first world live in time; space does not matter for them, since spanning every distance is instantaneous. [...] Residents of the second world, on the contrary, live in space: heavy, resilient, untouchable, which ties down time and keeps it beyond the residents' control. Their time is void; in their time, 'nothing ever happens'. Only the virtual, TV time has a structure, a 'timetable' - the rest of time is monotonously ticking away; it comes and goes, making no demands and apparently leaving no trace.[...] Immaterial and light-weight, ephemeral, with nothing to fill it with sense and so give it gravity, time has no power over that all-too-real space to which the residents of the second world are confined” (Bauman 1998: 89)

Baumans beschrijving van de “*second world*” sluit naadloos aan bij de ervaringen van asielzoekers, die tot wachten veroordeeld zijn: ze hebben zeeën van tijd, maar weinig mogelijkheden om deze in te vullen op een manier die zij nuttig vinden. (On)zekerheid, plaats en toekomstplannen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dat zorgt ervoor dat ervaringen van vluchtelingen met betrekking tot zekerheid en vrijheid anders zijn dan gewoonlijk wordt aangenomen.

Verschillende auteurs schrijven, meestal in verband met de toenemende onzekerheid en onberekenbaarheid die met mondialisering komen, over zekerheid (*security*) en vrijheid (*freedom*). Zygmunt Bauman (2005: 36) stelt: “*An increase in freedom may be read as a decrease of security, and vice versa.*” Terwijl aan beide waarden groot belang wordt gehecht, is het vinden van een

evenwicht tussen beide moeilijk. Zekerheid heeft te maken met je ergens aan binden, en wie gebonden is, levert een deel van zijn vrijheid in. Gebondenheid wordt ook in verband gebracht met plaats: plaatsgebondenheid. Zo schrijft Yi-Fu Tuan (1977): *“Place is security, space is freedom. We are attached to the one and long for the other.”* Deze stellingen, die over het algemeen opgaan, sluiten niet goed aan bij de situatie van vluchtelingen die, na een tijd van onzekerheid, een eigen woning krijgen. Hier kunnen we stellen: een eigen plaats is zekerheid, en de zekerheid te kunnen blijven schept de ruimte en vrijheid om zelf je leven in te richten. Zekerheid “is” als het ware vrijheid, want de zekerheid van de verblijfsvergunning schept de vrijheid van de vele mogelijkheden die er eerst niet waren. De zekerheid van een verblijfsvergunning en een woning is vastgekoppeld aan de vrijheid van leven buiten het AZC; van niet meer, zonder keuzevrijheid, leven onder toezicht van COA.

3.2.3 De stress van verhuizen

Ondanks de vreugde van het hebben van een woning, brengt de verhuizing en alles wat daarbij komt kijken ook stress met zich mee. Aan veel mensen is dit te merken en sommige benoemen het expliciet, zoals een broer en zus die ik sprak. De zus vertelde dat ze eerst de zorgen van haar broer niet snapte, toen hij een woning kreeg aangeboden. “Ik zei: ‘je moet blij zijn!’ Hij zei: ‘wacht maar af.’ Nu snap ik het ook.” Ze krijgt een woning dichtbij die van haar broer en maakt zich zorgen over wanneer de huidige bewoners eruit gaan. Beide zijn het er wel over eens dat haar woning er een stuk beter uitziet dan de woning van de broer.⁶⁰ Terwijl sommige woningen bij overdracht klaar zijn om bewoond te gaan worden, moet aan andere veel worden opgeknapt. In combinatie met het moeten wachten op het inrichtingsgeld van Sociale Zaken en de korte tijd van twee weken die mensen officieel hebben om het AZC te verlaten, kan dit voor spanning zorgen. Daarnaast komen er onverwachts wijzigingen voor. Het Chinese gezin dat eerst gedrieën op een kamer woonde, schrok toen ze op de vrijdag eind maart kwamen om het huurcontract te tekenen: de wc en douche waren van hun plaats, de keukenkastjes lagen in de woonkamer en overal lag gruis omdat het plafond opnieuw gestuct werd. Er was een wietplantage in de woning geweest, waardoor er veel opgeknapt moest worden en omdat op vrijdag de balie van het kantoor van VluchtelingenWerk niet bezet is, was het bericht van uitstel niet doorgelopen. Deze mensen kregen de sleutel uiteindelijk de woensdag erop en hadden toen nog maar anderhalve week de tijd om de nieuwe woning, die helemaal kaal werd opgeleverd, op te knappen en in te richten en te verhuizen.

Het moeten opknappen van een woning zorgt vaker voor stress, vooral bij mensen die dit nog niet eerder gedaan hebben. Een alleenstaande moeder van in de veertig had voor het schilderen van de gang hulp gekregen van een jongeman, die hiervoor de deurkozijnen had afgeplakt met schilderstape. Een week later bedekte het tape nog steeds de kozijnen; de vrouw wist niet dat dit een hulpmiddel bij het schilderen was geweest, dat nu verwijderd kon worden. Ze riep uit: “eerste

⁶⁰ Gesprek met Elman en Leyla op 16 februari 2010.

keer!” - ze had nog nooit eerder een woning gehad.⁶¹ Sommige mensen woonden in hun land van herkomst met de hele familie samen en konden de verantwoordelijkheid voor de staat van de woning aan anderen overlaten. Een andere alleenstaande moeder drukt haar verbazing uit over de toestand waarin haar flat werd opgeleverd. Zij was gewend dat de vertrekkende bewoner de woning netjes moet achterlaten, maar “*there was no floor! And the AZC gives two weeks! If you’re with adults, oké, but my son just starts walking. The floor is his world!*”. Ze vertelt verder: “*They tell you to check, but I was there with my son on my arm and everything looks crappy. I didn’t think of checking the verwarming.*”⁶² Dat was in maart en ze belde de woningbouwvereniging, maar pas in september, toen het opnieuw kouder werd, werd de verwarming gerepareerd.

Het niet kennen van de (on)geschreven regels kan het organiseren van een verhuizing en alles wat daarbij komt, beduidend moeilijker maken. Mary Haour-Knipe (2001: 211-212) schrijft, naar aanleiding van een onderzoek naar *coping* van Noord-Amerikaanse *expatriate* gezinnen in Genève:

“Particularly unnerving during the first few months were hassles, trivial annoyances with problems of everyday life that are minor, but that at length challenge feelings of adult competence. Many also described feeling frustrated, incompetent and even humiliated when they did not understand the language spoken around them. More fundamentally, some study participants found that what they normally took for granted had suddenly shifted, that they did not quite master what was going on around them. Some felt they were being criticized for infringing rules they could not even perceive.”

Hoewel de uitgangspunten tussen vluchtelingen en *expats* grote verschillen kennen, moeten beide een leven opbouwen op een nieuwe plek. Voor zowel de *expats* in Genève als de vluchtelingen in Nederland is het stressvol, zich te moeten en willen schikken in een omgeving en gang van zaken, die niet (volledig) begrepen wordt. De grote hoeveelheid informatie die aan vluchtelingen verstrekt wordt met het krijgen van een woning, is erop gericht om mensen te helpen zich hierin te voegen. Dit werkt meestal echter verre van geruststellend; mensen voelen zich bedolven onder een stapel papierwerk in een taal die ze meestal niet goed beheersen, terwijl ze bovendien niet altijd gewend zijn om persoonlijke administratie te moeten bijhouden. Ook de drukte van afspraken en activiteiten die van mensen verwacht worden - veel, in vergelijking met de tijd van wachten in een AZC - vraagt soms veel. Een vrouw van middelbare leeftijd met gezondheidsproblemen vergeleek haar tegenwoordige leven met dat in het AZC als volgt: “Hier is vrij, maar hard werken. AZC alleen eten, slapen, COA. Nu: school, VluchtelingenWerk, afspraak, afspraak, afspraak.”⁶³ In het vijfde hoofdstuk gaan we verder in op de moeite die het mensen kan kosten om mee te gaan doen in het systeem. De “*hassles*” die Haour-Knipe noemt, bespreken we daar specifiek. In het komende hoofdstuk gaan we nu eerst over naar de toekomst, die ook zorgen met zich meebrengt, maar waar mensen zich bovenal met veel energie op willen richten.

⁶¹ Gesprek met Amira op 24 maart 2010.

⁶² Interview met Maisha op 6 mei 2010.

⁶³ Gesprek met Amira op 17 juni 2010.

4 Werken aan de toekomst

Wie een verblijfsvergunning heeft gekregen, begint heel duidelijk aan een nieuwe fase in zijn of haar leven. Voor volwassenen geldt dit nadrukkelijker dan voor kinderen en jongeren, van wie de invulling van het dagelijks leven weinig hoeft te veranderen in termen van school of opleiding.⁶⁴ Volwassenen kunnen, na het overschrijden van de “verblijfsgrens”, de invulling van hun toekomst - vaak na lang wachten - gaan richten op Nederland. Wensen voor de toekomst, en plannen die daartoe gemaakt worden, zijn zeer divers, maar beginnen altijd met de (meestal) langverwachte Nederlandse lessen. Voor veel vluchtelingen is het van grote betekenis dat zij eindelijk aan de slag kunnen. Natuurlijk komen mensen in het werken aan de toekomst ook obstakels tegen. We bespreken er een aantal en kijken naar manieren waarop hier mee om wordt gegaan.

4.1 Nederlands leren: “ik wil, ik wil!”

De Nederlandse taal is voor vluchtelingen vaak één van de voornaamste zorgen. Dit geldt zowel voor mensen die kort, als voor mensen die al langer in Nederland verblijven. Of iemand nu uit de centrale opvang komt, of illegaal in Nederland is verbleven, een structurele Nederlandse les heeft hij of zij niet kunnen volgen; zonder een verblijfsvergunning kunnen volwassen asielzoekers zich niet inschrijven voor een opleiding of studie. De enig overgebleven mogelijkheden zijn dan korte taalcursussen of taallessen die door vrijwilligers worden aangeboden. Nadeel hiervan is het kleine aantal contactmomenten en de ongestructureerdheid van lessen en lesmateriaal. Eén jongeman had tijdens verblijf in het AZC Nederlandse les gevolgd bij de Volksuniversiteit. Ook andere mensen gaven aan dat zij dit overwogen hebben, maar geschrokken waren van de prijzen die ze niet konden betalen. Een Chinese vrouw die op jonge leeftijd naar Nederland is gekomen, heeft zich de eerste periode beziggehouden met het leren van Nederlands uit een boek dat zij zelf gekocht had. Deze verschillende verhalen van vluchtelingen en hun gemotiveerde houding duiden op het belang dat zij aan hechten aan het leren van Nederlands. Verschillende mensen die ik bij VluchtelingenWerk begeleidde, vertelden mij keer op keer dat het zo belangrijk voor hen was om snel met Nederlandse les te beginnen - en dat gold niet alleen voor hen die in de toekomst een opleiding of studie willen gaan doen. Het beeld van de jongeman die, toen het over Nederlands leren ging, enthousiast knikkend en met grote ogen “Ik wil, ik wil!” riep, is tekenend voor de gedrevenheid die bij veel vluchtelingen te vinden is.⁶⁵ Tegenzin in inburgering, onder andere vanwege de regels die hieraan vastzitten, wordt door Bureau Inburgering wel gevonden, bijvoorbeeld onder mensen die vrijwillig mogen inburgeren. Echter, onder geen van mijn informanten vond ik deze houding terug. Wel zijn er mensen die aangeven dat het moeilijk is om je te concentreren op het leren van de taal als er

⁶⁴ Tot de leeftijdsgrens van 18 jaar valt iedereen onder de leerplicht, zelfs kinderen en jongeren die een negatieve beschikking hebben gehad en voor wie er terugkeer in het vooruitzicht staat. Werken echter, mogen ook jongeren zonder verblijfsvergunning niet. Dit heeft bovendien consequenties voor het lopen van stages: vanaf 16 jaar mogen asielzoekers dit niet; zij mogen dan enkel nog de lessen op school volgen.

⁶⁵ Gesprek met Omid op 4 mei 2010.

andere problemen spelen, zoals PeiLi, die in de periode van Nederlandse les voortdurend met zijn vriendin en dochttertje op zoek moest naar nieuwe woonruimte.⁶⁶ Ook onzekerheid over de verblijfsstatus kan het leren van de taal bemoeilijken. Daarnaast geven sommige vluchtelingen ook aan, dat het leren van de taal juist kan afleiden van problemen.

Marlie Hollands (1998: 15) stelt: “Taal is de sleutel om te begrijpen en begrepen te worden. Kennis van het Nederlands is onontbeerlijk om de codes van deze samenleving te kunnen kraken, contacten te leggen en vriendschappen te sluiten. Niet in de laatste plaats is het belangrijk bij het hervinden van het zelfvertrouwen.” Dit sluit aan bij het gevoel van competentie, dat eerder naar voren kwam, in de vergelijking met de expats in Zwitserland. Met Amira sprak ik over de Nederlandse lessen die binnenkort voor haar zouden beginnen:

M: En de eerste les is nu maandag?

N: Ja, van 9 tot 12, elke dag.

M: Elke dag, vaak hé!

N: Ja, beter. Praten Nederlands, elke dag Nederlands beter. Misschien in huisarts, praten, beetje beter. 9 jaar en 6 maanden zitten in thuis, misschien leren, beter praten Nederlands.

M: Ja, maar in AZC niet hè?

N: Nee, in AZC... 2 keer starten Nederlands, negatief, weg.

M: Twee keer begonnen?

N: Eén keer, in Voorthuizen. Misschien 2 weken, 3 weken les, negatief, stop.

M: Negatieve beschikking?

N: Negatief, negatief, negatief. Weg, weg... Ook in Amersfoort: start, misschien één maand les, negatief, weg. Oké, negatief, negatief. Slapen, eten.⁶⁷

De reden dat ik dit relatief lange fragment in zijn geheel toon, is dat het meerdere dingen laat zien, die regelmatig ook naar voren kwamen in gesprekken met andere vluchtelingen. Ten eerste laat Amira merken dat ze graag veel tijd besteedt aan het leren van Nederlands; iedere doordeweekse ochtend moet zij naar het ROC en hoewel dat, vanwege lichamelijke klachten, voor haar een hele onderneming is, is ze er blij mee. Ten tweede noemt zij een moment waarop het van pas zou komen om beter Nederlands te spreken: bij de huisarts. Het is één van die alledaagse situaties, waarin het gevoel van competentie vergroot wordt, als je de taal wél spreekt en je zonder veel misverstanden een gesprek kunt voeren. Veel mensen vertellen dat het belangrijk is dat ze goed en snel Nederlands leren, zodat ze zichzelf kunnen redden en niet voortdurend de hulp van anderen hoeven in te schakelen. Verder kijkt Amira terug op de afgelopen jaren en ze merkt op dat ze, in die lange tijd, beter Nederlands had kunnen leren, als ze daar de kans toe had gehad (zoals nu, nu ze een huis heeft). Ten vierde leren we dat Amira - en dat is meer dan vijf jaar geleden - twee keer in de tijd dat ze in de centrale opvang woonde, met Nederlandse les is begonnen, maar hiermee

⁶⁶ Interview met PeiLi op 22 april 2010.

⁶⁷ Gesprek met Amira op 10 mei 2010.

moest stoppen toen bleek dat ze niet in de juiste categorie paste.⁶⁸ Ten slotte zijn de laatste twee woorden, “slapen, eten”, een betekenisvolle toevoeging. Ze wijzen ons opnieuw op de leegheid van de tijd tot de verblijfsvergunning en de verbondenheid van die ervaring met de plek van het AZC.

Sommige mensen maken zich zorgen over de taallessen die zij volgen. Vaak heeft dit te maken met de angst niet mee te kunnen in het niveau. Twee jonge mensen die Nederlandse les volgden op het niveau van Staatsexamen 1, waren halverwege het lesjaar ingestroomd en daarom bang dat ze een belangrijke basis in de grammatica misten. Eén van hen vertelde administratief werk te willen gaan doen, waardoor het goed kunnen lezen en schrijven in het Nederlands een extra grote urgentie had. Deze mensen merkten evenwel, dat hun niveau op bepaalde andere gebieden hoger was, wat ze toeschreven aan het vele contact dat zij met Nederlanders hebben en hadden in de afgelopen jaren. Een vrouw van middelbare leeftijd vertelde dat haar klasgenoten veelal jonger waren en veel beter Nederlands spraken. Tijdens een observatie in haar klas, echter, kreeg ik de indruk dat het wel meeviel met haar achterstand. Hoewel vluchtelingen, net als alle andere inburgeraars, op grond van een taaltoets worden aangemeld voor Nederlandse lessen op verschillende niveaus (staatsexamen 1 en 2, inburgering, speciale groepen voor analfabeten), zijn er onvermijdelijk verschillen in achtergrond en - daarmee samenhangend - taalniveau tussen verschillende deelnemers in een groep. Niet iedereen zegt de lessen moeilijk te vinden. Als tijdens het inburgeringstraject blijkt, dat iemand boven of onder zijn of haar niveau leert, kan er vaak van niveau gewisseld worden. De meeste mensen die ik sprak waren heel tevreden over de Nederlandse lessen en over hun docenten. De meest prangende zorgen hebben te maken met het probleem van het systeem: het zijn die van mensen die nog niet kunnen starten met het leren van de taal, omdat ze niet in de juiste categorie vallen vanwege hun type verblijfsvergunning.

4.2 Toekomstplannen

Door de bank genomen zijn op de eerste plaats jonge mensen veel bezig met de invulling van hun toekomst. Het lijkt alsof het begrip “jong” in het geval van vluchtelingen, een beetje wordt opgerekt. Sommigen hebben een groot deel van hun tijd als twintiger doorgebracht met wachten. De tijd tussen aankomst in Nederland en het verkrijgen van de verblijfsvergunning wordt vaak als verloren tijd gezien; als een tijd, bovendien, die niet meetelt. Daniëlle de Jongh (2002: 31) refereert aan De Vries, die stelt: “Het leven wordt als het ware opgeschort, uitgesteld tot na de definitieve statustoewijzing”. Iemand die tien jaar in Nederland was zonder verblijfsvergunning, heeft ook tien jaar lang weinig kunnen opbouwen. De Jongh (ibid) beschrijft het als een periode van vacuüm. Daarnaast moet iedereen die zich in een heel nieuwe situatie bevindt, zich opnieuw oriënteren op zijn of haar positie en, daarmee samenhangend, een nieuwe invulling van het leven. Dit geldt zeer zeker voor vluchtelingen, die niet door arbeidsmotieven gemigreerd zijn en een dergelijke oriëntatie dus niet op voorhand gemaakt hebben. Daarbij komt, dat diploma's die men in

⁶⁸ Ik weet dat ze meer dan vijf jaar geleden met de Nederlandse lessen in de AZC's is begonnen, omdat ze mij precies verteld heeft in welke opeenvolgende centra ze gewoond heeft en voor hoe lang.

het land van herkomst heeft gehaald, hier vaak niet gelijk worden gewaardeerd. Ook kan een minder goede taalbeheersing het voortzetten van een geleerd beroep bemoeilijken.

De grotere mate van zekerheid is heel belangrijk; het stelt mensen in staat aan de toekomst te denken, in plaats van aan een reeks andere zorgen. XueZhen, een vrouw van halverwege de twintig, zegt: “Met verblijfspasje kun je plannen maken. Eerst alleen plannen voor leven: wat kan ik morgen eten...” Het sluit haarfijn aan bij de (meer eloquente) uitleg van een studente journalistiek die al langere tijd met een verblijfsvergunning in Nederland woont. Zij zegt: “Tijdens de asielpcedure hebben vluchtelingen die ruimte [om zelf uit te vinden wie ze zijn en wat ze hier verder willen doen] absoluut niet. Ze staan zodanig onder druk dat ze er niet aan toe komen na te denken over zichzelf of over de toekomst. Het is niet eens zeker of ze kunnen blijven. Die angst, die onzekerheid is zo overweldigend dat je geen tijd hebt om verder na te denken. In dat stadium gaat het heel direct om overleven” (Avin Zaza in Hollands 1998: 200). XueZhen en haar vriend PeiLi, die al wat ouder is, willen op termijn zelf een snackbar of (afhaal)restaurantje openen. Een allereerste stap in die richting hebben ze onlangs gezet: ze hebben een Chineestalig boek gekocht, dat voorbereidt op het halen van een diploma dat nodig is om een eigen onderneming in de horeca in Nederland te kunnen starten. PeiLi vertelt hoe belangrijk hij het vindt om plannen te hebben; het is voor hem een onderdeel van (goed) leven.⁶⁹

Veel jonge mensen die ik sprak, wilden nog aan een studie of opleiding beginnen. Een aantal van hen is al, voor komst naar Nederland, aan een studie begonnen en heeft deze door het vertrek moeten afbreken. Zij kunnen hun studie (uiteraard) niet simpelweg in Nederland voortzetten - een switch tussen eenzelfde opleiding op twee plaatsen in Nederland is vaak al lastig vanwege verschillen in opbouw, laat staan een switch tussen twee landen met bovendien een abrupt afgebroken studie. De mensen die ik ontmoet heb, kozen in hun streven dan ook meestal voor een andere opleiding of studie. Bovendien lijken veel vluchtelingen in die keuze te zijn beïnvloed door de ervaringen die zij in de afgelopen jaren hebben opgedaan. Een jongeman die in Afrika basisschoolonderwijzer was geweest,⁷⁰ sprak ik twee keer over zijn studieplannen. De eerste keer vertelde hij dat hij *Business Administration Management* wilde gaan studeren, “*because with business, you can bring people together*”. Later, na een gesprek met zijn contactpersoon van het UAF, dacht hij dat *International Protection of Human Rights* beter paste. Serko, wiens toekomstplannen wij al snel vernamen, legde uit dat hij als fysiotherapeut in conflictgebieden wilde gaan werken. Oorspronkelijk had hij dokter voor een organisatie als het Rode Kruis willen worden, maar hij heeft zijn plannen aangepast, onder andere omdat hij erachter kwam hoe moeilijk het is om tot de studie geneeskunde te worden toegelaten in het Nederlandse onderwijssysteem.⁷¹

De meeste mensen die graag zouden studeren in de toekomst, gaven aan daarnaast in ieder geval óók zelf te willen werken. Onafhankelijkheid is voor hen een groot goed; dit zou een reactie kunnen zijn op de gedwongen afhankelijkheid die zij in de voorgaande jaren hebben meegemaakt.

⁶⁹ Interview met XueZhen en PeiLi op 6 mei 2010.

⁷⁰ Dit beroep kon hij daar uitoefenen na het succesvol afronden van zes jaar middelbare school, zonder een specifieke opleiding. Interview met Erodia op 13 maart 2010.

⁷¹ Gesprek met Serko op 4 maart 2010.

Verschillende malen complimenteerden of feliciteerden mensen mij, als ze hoorden dat ik naast mijn studie werk; ze gaven aan dat zij dat zelf ook graag zo zouden doen. Een man die recentelijk een uitkering had gekregen, vertelde dat hij, als het even zou kunnen, aan het werk zou willen, “because this money is not free”.⁷² Hij lijkt hiermee te verwijzen naar de grote mate van controle die er door Sociale Zaken wordt uitgeoefend. De wens om onafhankelijk van een uitkering rond te komen, wordt ook regelmatig door Chinese mensen geuit. Zeer veel Chinezen werken in horecagelegenheden die volledig door Chinezen gerund worden. Het is voor hen relatief gemakkelijk om hier werk te vinden, omdat kennis van de Nederlandse taal niet nodig is; meestal wordt er Mandarijn of Kantonees gesproken. Dit is tevens de reden dat functies op deze plekken het beste door sprekers van deze talen vervuld kunnen worden.

Een aanzienlijk deel van de Chinese cliënten van VluchtelingenWerk verblijft in Nederland met een pardonvergunning en heeft zich, illegaal, jarenlang staande gehouden door te werken in een Chinees restaurant. Mensen konden hier vaak slapen, eten en werken; afgezien daarvan hadden ze weinig nodig en ook weinig andere mogelijkheden. Met het verkrijgen van de verblijfsvergunning verandert er dan soms maar weinig. Als mensen bij hun werkgever blijven - soms onder een “wit” arbeidscontract, maar niet altijd - en geen (aanvullende) uitkering aanvragen, duren stappen tot inburgering langer. Sommige mensen bemerken vooral een verslechtering van hun financiële situatie; ze krijgen ineens allerlei vaste lasten, maar hun inkomen stijgt niet. Inge van Steenis, de coördinator van Eerste Opvang van VluchtelingenWerk in stad Utrecht, is bang dat een deel van de groep Chinese pardonners blijft hangen in de “overlevingsmodus”.⁷³ Soms lijkt onbekendheid met het Nederlandse systeem hieraan ten grondslag te liggen. Zo werkte een Chinese vrouw van middelbare leeftijd met een arbeidscontract bij een Chinees restaurantje op behoorlijke afstand van Utrecht. Toen ik haar leerde kennen bij het tekenen van het huurcontract van haar woning in Utrecht, vertelde ze mij dat ze geen uitkering kon krijgen, omdat ze werkte. Haar inkomen was ongeveer 600 euro per maand en het werd voor haar lastig om rond te komen met de maandelijkse kosten voor de woning. Ik was aanvankelijk in de veronderstelling dat ze niet naar Sociale Zaken wilde, omdat ze zwart zou werken - een niet ongebruikelijk beeld binnen de Chinese gemeenschap. Bij een volgende afspraak bleek echter, dat ze eerder bij Sociale Zaken had gehoord dat ze geen aanvullende uitkering kon krijgen. Dat dit had gelegen aan haar lage - vrijwel ontbrekende - vaste lasten, die zij nu van de één op de andere dag wel had, had ze niet begrepen, evenmin als de in Nederland opgegroeide vrouw van Chinese afkomst, die in andere situaties als *knowledge broker* voor mevrouw fungeerde. Ze bleek nu wel degelijk recht te hebben op aanvullende ondersteuning van Sociale Zaken.

⁷² Interview met Selam op 1 april 2010.

⁷³ Gesprek op 23 maart 2010.

4.3 Hindernissen op de weg

Verschillende, heel uiteenlopende zaken, veroorzaken zorgen tijdens het plannen en realiseren van toekomstgerichte activiteiten. In deze paragraaf beschrijf ik een aantal zorgen, die vluchtelingen erg bezighouden. Ook geef ik aan hoe mensen het hoofd proberen te bieden aan deze obstakels.

4.3.1 Toegang tot studeren

De leeftijdsgrens van dertig jaar, waarboven men geen studiefinanciering meer kan ontvangen, levert Nederlandse studenten doorgaans geen problemen op. Vanwege het tijdsverlies van vaak een aantal jaren, en vanwege een achtergrond die niet naadloos aansluit bij de eisen die hier gesteld worden, kan deze grens een grote spelbreker vormen in het geval van vluchtelingen. Het systeem houdt geen rekening met wie, zoals Serko, vanaf zijn 21^e gedwongen werd passief af te wachten. Het UAF, de eerdergenoemde Stichting voor Vluchteling-Studenten, zet zich in wezen in om dit probleem van het systeem te omzeilen en is tegelijkertijd vaak de enige mogelijkheid om alsnog te kunnen studeren. Veel mensen proberen deze kans te pakken. Hiervoor moeten zij eerst door de selectie van het UAF heen zien te komen, waarin onder andere hun vluchtverhaal nogmaals beoordeeld wordt. Het kan soms lang onzeker blijven of iemand door het UAF wordt geaccepteerd; Serko moest maanden wachten op een interview, nadat hij zijn papieren had opgestuurd. Wie het lukt, is een grote stap verder op weg naar het realiseren van zijn of haar toekomstplannen. De man die zijn studieplan had veranderd in de richting van *International Protection of Human Rights*, maakte zich echter wel zorgen. Hij vertelde mij: “*I am thinking about problems: maybe they only pay for two or three years, but the study takes four years.*”⁷⁴ Of deze zorg mogelijk terecht zou kunnen zijn, is mij niet bekend.

Dat de realiteit van het studeren voor “UAF-studenten” zeker niet gemakkelijk is, komt in het boekje “*We zijn niet voor de koeien gekomen!*” (Zagt 2001) naar voren. In dit boekje staan de ervaringen van vluchtelingen met studeren in Nederland centraal. Zo is studeren in Nederland vaak anders dan men gewend is uit het land van herkomst, kan de taal een probleem zijn, kunnen slecht nieuws uit het buitenland en zorgen over familie het moeilijk maken zich te concentreren... Hoewel deze studenten al een aantal stappen verder zijn dan de mensen die ik leerde kennen, zijn dergelijke problemen ook voor hen herkenbaar. We lezen: “Vluchteling-studenten studeren onder omstandigheden die de studie negatief beïnvloeden. Daartegenover staat dat vluchtelingen de studie vaak zien als middel om die omstandigheden dragelijker te maken, of sterker, ze zoeken er een houvast in. De omstandigheden vormen zo aan de ene kant een extra belasting voor de studie, aan de andere kant biedt de studie de mogelijkheid om daaraan te ontsnappen” (Zagt 2001: 55). Deze wisselwerking tussen studie (en tevens Nederlandse lessen, zoals we eerder zagen) en omstandigheden lijkt te gelden voor toekomstplannen in het algemeen, zelfs als deze nog in de planfase zijn.

⁷⁴ Interview met Erodia op 13 maart 2010.

4.3.2 Onderschatting en ontmoediging

Het is begin mei en al fijn om 's middags op het balkon te zitten. De vrouw uit Congo met wie ik spreek, maakt een sterke indruk. Haar buurvrouw noemde haar eens "trots", alsof dat iets negatiefs is. Ze is verontwaardigd: ze leeft nu in een "democratisch" land, waarin vrijheid van meningsuiting zo belangrijk wordt gevonden, maar als ze ergens haar mening over geeft, zijn mensen verbaasd. In de loop van ons gesprek lijkt onderschatting een terugkerend thema te zijn; het beeld van de onderdrukte Afrikaanse vrouw staat stevig in haar weg en belemmert haar kansen. Ze vertelt dat, voordat ze naar Nederland kwam, ze vaak heeft samengewerkt met medewerkers van internationale hulporganisaties. Maar toen ze het afgelopen jaar probeerde om zichzelf als vrijwilliger aan te bieden bij soortgelijke organisaties in Nederland werd er niet gereageerd. Ze denkt dat het komt omdat zij, als Afrikaanse, aan de hulpvragende kant wordt verwacht en niet aan de hulpaanbiedende kant en zegt over zichzelf: "*You're out of profile, they don't know how to deal with you*". Uiteindelijk heeft ze zelf een stichting opgezet, gericht op het steunen van ontwikkelingsprojecten in Afrika. Tijdens ons gesprek wordt ze gebeld over de stichting. Als Maisha ophanget, is ze heel opgetogen: de ander heeft gezegd dat zij potentieel ziet in de stichting. Deze erkenning sterkt haar. Wat bovendien goed doet: deze vrouw spreekt met haar over zaken en dan is het helemaal niet meer van belang dat ze een vluchteling is. Het is fijn om uit het cirkeltje van VluchtelingenWerk, inburgering en uitkering te komen.⁷⁵

De categorie "vluchteling" is, na het verkrijgen van een status, niet meer begerenswaardig.⁷⁶ Andreas Diedrich en Alexander Styhre (2008: 333) schrijven: "*[R]efugees are systematically portrayed as helpless and poorly educated even though they are often well educated. Forced to live on social welfare instead of being integrated into the labor market, refugees are typically conceived of as a "problem" rather than a "resource" for the host country.*" Vele auteurs identificeren dit discours (zie bijvoorbeeld Ghorashi 2003 en 2005, Fassin 2005, Ong 2003). De rol van afhankelijke van de staat in de periode voor en vlak na het verkrijgen van een verblijfsvergunning is voor de meeste vluchtelingen een - tegen wil en dank - toegeschreven identiteit. Maisha wil graag een eigen bedrijf starten, het liefst zo snel mogelijk, zodat ze uit de uitkering komt. Hierin wordt ze, tot haar verbazing, niet gesteund door Sociale Zaken. Ze zeggen: "nee mevrouw, néé, u bent nog niet klaar met inburgering!" Veel liever wil ze zelf verdienen en gewoon belasting betalen.⁷⁷ In het eerder besproken boekje van het UAF (Zagt 2001: 16) komt naar voren dat vluchtelingen vaker last hebben van ontmoedigingen, zowel van Nederlandse instanties als van mensen uit hun eigen kring.

⁷⁵ In tegenstelling tot de meeste andere informanten, ken ik Maisha niet via Eerste Opvang bij VluchtelingenWerk, maar via een vriendin. Zij heeft al een jaar een woning heeft en is de stress van verhuizing gepasseerd. Mogelijkerwijs staat dit probleem onder andere daarom centraler in haar ervaringen dan in die van mensen die recenter een verblijfsvergunning hebben gekregen en nog in beslag worden genomen door de verhuizing en het wennen aan de Nederlandse bureaucratie en papierwinkel.

⁷⁶ Voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning is het immers gunstig om beschouwd te worden als een ("echte") vluchteling.

⁷⁷ Interview op 6 mei 2010.

4.3.3. Omgaan met ervaringen uit het verleden

Eerder meegemaakte vervelende of nare ervaringen kunnen doorwerken in de tegenwoordige tijd. Vluchtelingen hebben hier, gezien de reden van hun vertrek, logischerwijs vaak mee te maken. In een email voorafgaand aan ons gesprek, schreef Maisha mij het volgende:

“Zelfs als ik probeer met mijn leven verder te gaan, kan ik niet vergeten waar ik vandaan kom en hoe het is om op een plek te zijn waar mensen elk moment bang zijn voor hun leven. Ik kan ook niet vergeten hoe moeilijk het is voor veel families voldoende eten te krijgen, kinderen naar school laten te gaan en medische zorg te krijgen.

Als ik probeer Nederlands te leren, een nieuw leven te beginnen en mijn zoontje een toekomst te geven, is het soms moeilijk. Ik mis mijn moeder, mijn cultuur, mijn leven.

Maar er zijn ook veel positieve zaken waar ik elke dag dankbaar voor zal zijn, en het belangrijkste is een vrij mens te zijn zonder bang te zijn voor mijn zoontje zijn toekomst.”⁷⁸

In dezelfde email schrijft ze ook over de verschrikkingen die zij en haar familie hebben moeten doorstaan. Het zijn zaken die het opbouwen van een leven op een nieuwe plek extra lastig maken. Tegelijkertijd geeft ze ook aan hoe belangrijk het is om in veiligheid te kunnen leven en dat het veel betekent dat ze haar zoontje daarin kan laten opgroeien. Deze positieve zaken geven haar kracht.

Het is moeilijk om het verleden te vergeten. Dat geldt niet alleen voor ervaringen van conflict of geweld, maar ook voor de tijd in Nederland, voorafgaand aan het ontvangen van een verblijfsvergunning. Een man vertelt mij over die tijd, waarin hij afhankelijk was van hulp van kennissen en vrienden, en van een stichting die hulp geeft aan dakloze asielzoekers. Als hij bijvoorbeeld medische hulp nodig had, dan kon deze stichting wel regelen dat hij naar een huisarts kon, maar voor het bezoeken van een specialist of fysiotherapeut was geen geld. Hij concludeert: “Het waren acht jaren met veel stress. Nu wordt het beter, het slechte deel ligt achter mij, dat wil ik vergeten.” Ik vraag hem: “Hoe doe je dat, vergeten?” “Door er niet aan te denken, andere dingen te doen.” Ook hij is één van de mensen die nog graag zou gaan studeren en dat via het UAF probeert te bereiken. Toen hij hier kwam, was hij 24 jaar, nu 32. Hij vertelt over het niks mogen doen al die tijd en zegt: “En je denkt, hier gaat mijn leven.” Vanwege zijn verblijfsvergunning mag hij nu nog steeds niet werken, maar hij is blij dat hij zich in ieder geval kan richten op de Nederlandse lessen. “Nu moeten wij ons best doen, dat is belangrijk,” zegt hij.⁷⁹ Naar aanleiding van haar eigen ervaringen en onderzoek onder Iraanse vluchtelingvrouwen, heeft ook Halleh Ghorashi (2005: 189) kritiek op de belemmeringen die Nederland mensen in de weg legt, voordat zij een verblijfsvergunning hebben. “*[I]t is essential for the majority of refugees to be active during the first years of their stay in a new country. This importance of being active during the first years is not only because it helps them to temporarily distance themselves from the past, but also*

⁷⁸ Emailcontact op 5 mei 2010.

⁷⁹ Interview met Elman op 16 februari 2010.

because by building a new life they can feel useful and appreciated.”⁸⁰ Ook Serko, de man die zelfs nu hij een verblijfsvergunning heeft, nog niet mag inburgeren, heeft verdriet over de verloren jaren. Ik vraag hem of hij anders over Nederland is gaan denken, vanwege de lastige tijd die ons land hem bezorgd heeft en nog steeds bezorgt. Maar hij zegt: “Nee, helemaal niet. Je hebt altijd volk en regering. Dat is een heel verschil.”⁸¹

In dit hoofdstuk hebben we besproken welke verwachtingen vluchtelingen hebben van hun leven in Nederland. Duidelijk is, dat veel mensen uiterst gemotiveerd zijn om aan de slag te gaan. Dit kan sommigen bovendien helpen het verleden wat meer achter zich te laten, hoewel ervaringen uit het verleden het werken aan de toekomst ook kunnen bemoeilijken. Het (meer) eigen maken van het Nederlands is de eerste belangrijke stap, en één, waar veel mensen naar uit hebben gekeken. Het draagt bij aan hun gevoel van competentie en vermindert hun hulpbehoefendheid in activiteiten die de gestructureerde Nederlandse samenleving van hen verwacht. Naar de moeite die deze verwachtingen op kunnen leveren en welke persoonlijke achtergronden daarin een rol kunnen spelen, kijken we in het volgende hoofdstuk.

⁸⁰ Ghorashi (2005: 189) maakt hierbij de kanttekening dat dit niet voor alle vluchtelingen opgaat: “*Some have to cope with their past directly after their arrival and are not able to be active.*”

⁸¹ Interview met Serko op 6 april 2010.

5 Meedoen in het systeem

5.1 “Overwhelmed by the structure”⁸²

Vanochtend heeft Selam, een man van begin dertig, zijn huurcontract getekend en daarna zijn we bij de gemeente geweest voor het doorgeven van de verhuizing. Nu zitten we in een spreekkamer bij Sociale Zaken. Er moeten allerlei kopieën worden gemaakt. De “klantmanager”, die vanaf nu Selams contactpersoon is, grapt dat hij alles van hem moet weten, behalve zijn pincode en wat er in de slaapkamer gebeurt. Ook voor mij is het de eerste keer dat ik bij Sociale Zaken kom en ik ben blij dat dat zo is; het lijkt me beklemmend om hier verantwoording te moeten afleggen. Het is duidelijk dat hij de opmerking niet alleen maakt om grappig te zijn. Dan komen de papieren van Selam tevoorschijn en ik ben opnieuw verbaasd: velletjes los, opgevouwen, verkreukt in een tas, in jaszakken, broekzakken...

Een paar weken en afspraken later, zien we elkaar voor een laatste afspraak binnen het kader van Eerste Opvang. Sommige post die we samen doornemen, heb ik al eerder gezien, dus ik stel voor de papieren te perforeren en in de administratieordner te doen. Om een papier halverwege achter een tabblad te doen, haalt Selam alles wat hiervóór al in de ordner zit, eruit. Vervolgens moeten die blaadjes weer één voor één worden teruggestopt. Hij lijkt niet zo erg met de handigheid van het systeem bekend te zijn. Ik vraag hem: “*Did you ever have to keep papers before?*” Hij antwoordt zonder twijfel: “*No, never! First time.*”

Selam is niet de enige die moet wennen aan het bijhouden van een administratie. Verschillende mensen die ik bij VluchtelingenWerk begeleidde, gaven aan dat hulp met de “post” voor hen voorop stond. Dit houdt meer in dan alleen het lezen van brieven; in veel gevallen geeft de post aanleiding tot het bellen van instanties, het invullen van formulieren, of het opzoeken van zaken op internet. Al deze dingen zijn extra moeilijk voor wie de taal nog compleet moet leren - wat in variërende mate het geval is. Echter, zelfs personen met een redelijk grote taalvaardigheid kwamen checken of zij brieven goed begrepen hebben. Serko, die behoorlijk goed in het Nederlands kan communiceren, vertelde dat hij bang is formulieren op een verkeerde manier in te vullen. Naast de taalcomponent lijkt de mate van moeite met de manier waarop zaken in Nederland geregeld zijn, mede afhankelijk te zijn van het land van herkomst en de gestructureerdheid aldaar. Zo lijkt het een grotere overgang te zijn voor iemand van Afrikaanse komaf, dan voor iemand uit Azerbeidzjan. Wat Halleh Ghorashi (2003: 154) schrijft over Iraniërs, geldt voor het grootste deel van de vluchtelingen die in Nederland komen wonen:

“The social structure in the Netherlands in terms of welfare and work is markedly different to that of Iran. This creates a sense of discontinuity between the new structure and the old one. Iranians’ first contact with the Dutch system is loaded with confusion. It takes some time to understand the logic of the system”.

Er is bovendien sprake van een logische, maar ongelukkige *timing*: mensen moeten leren hoe de structuren ik elkaar zitten en leren omgaan met al het papierwerk, op hetzelfde moment dat zij midden in de stress van de verhuizing zitten - het is bovendien een periode met een

⁸² Het zijn de woorden van Maisha, als zij praat over de overgang naar de grote mate van structuur in Nederland.

bovengemiddeld grote hoeveelheid administratie, omdat alles “vanaf nul” moet worden aangevraagd, opgestart en afgesloten. Dit samenvallen van “inburgeren” in het Nederlandse systeem en drukte rondom verhuizing geldt zelfs voor mensen die al jaren in Nederland hebben doorgebracht in afwachting van een verblijfsvergunning. Zij die in een AZC hebben gewoond, hebben grotendeels buiten de gemeenschap geleefd en zijn gesocialiseerd in de beperkte wereld van het AZC en slechts weinig in de Nederlandse samenleving. Het is mogelijk dat dit sterker opgaat voor mensen die veel tijd in afgelegen AZC’s hebben doorgebracht. Ook mensen die illegaal in Nederland zijn verbleven, zijn weinig ingeburgerd in de structuren van ons land: veelal hebben zij hier juist wegen omheen moeten zoeken.

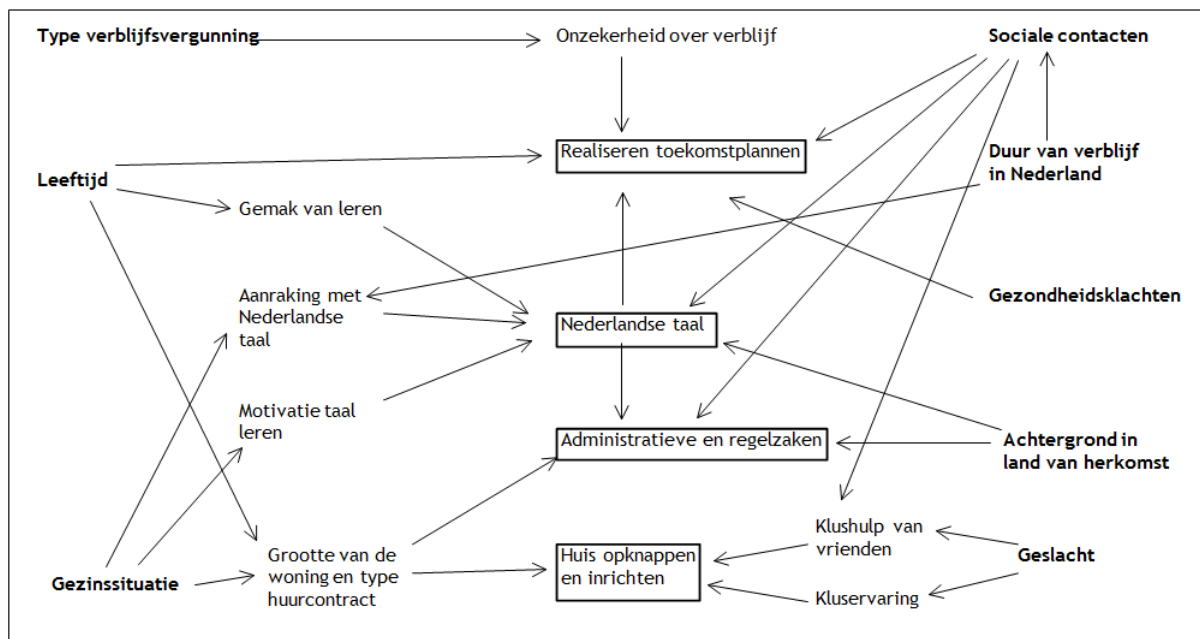
De meeste vluchtelingen hebben bovendien, in ieder geval in de eerste periode na het krijgen van een woning, te maken met een aantal instanties die veel Nederlanders links kunnen laten liggen. Naast VluchtelingenWerk, Bureau Inburgering, de aanbieder van Nederlandse les en een reïntegratiebureau, is er Sociale Zaken. Terwijl al deze organen er zijn om mensen op weg te helpen, vraagt het ook veel van hun tijd en is de veelheid aan contactpersonen soms verwarrend. Sociale Zaken kan mensen veel financiële ondersteuning bieden, maar vraagt daar, zeker in de beginperiode van de uitkering, ook veel bewijsstukken voor - waaronder de eerdergenoemde bankafschriften en bonnetjes ter verantwoording van de uitgave van het inrichtingsgeld. Het wordt echter pas echt lastig, als iemand zonder baan niet bij Sociale Zaken terecht kan. Paragraaf 5.4 staat in het teken van een dergelijk voorbeeld.

5.2 Variaties in persoonlijke achtergronden

De overgang naar een woning en alles wat hiermee samenhangt, ervaren vluchtelingen als positief. Tegelijkertijd kost het vinden van een weg in de structuren van de Nederlandse samenleving moeite. Vier gebieden waarin mensen activiteiten kunnen en moeten ondernemen, en waar hun zorgen zich in de eerste tijd na het krijgen van een woning vaak op richten, zijn het opknappen en inrichten van de woning, administratieve en regelzaken, de Nederlandse taal en het realiseren van toekomstplannen. Zorgen om financiën grijpen hier op meerdere punten in: geld is nodig voor het klaarmaken van de woning, er gaat veel meer geld om dan mensen in de voorgaande tijd gewend waren, maar van het relatief grote bedrag van de uitkering moeten ineens ook allerlei vaste lasten betaald worden en dan kan het lastig zijn om overzicht te houden. Daarnaast kosten veel toekomstplannen - studie, het opzetten van een eigen bedrijfje - ook geld. Al dit soort zorgen kunnen we vatten onder de term “*daily hassles*”. Kanner et al. (1981: 3) beschrijven *hassles* als “*the irritating, frustrating, distressing demands that to some degree characterize everyday transactions with the environment. They include practical problems [...] as well as arguments, disappointments, and financial and family concerns*”. De auteurs opperen dat “*major life events*” iemands dagelijkse patroon van *daily hassles* beïnvloeden. De omslag naar een verblijfsvergunning

en een woning lijkt dit inderdaad te doen.⁸³ Vanwege de constante nabijheid van *daily hassles* kunnen zij veel stress veroorzaken (Miller & Rasmussen 2009: 12).

Al meerdere malen is naar voren gekomen dat verschillen in persoonlijke achtergrond effect kunnen hebben op het ervaren van *daily hassles*. Ook de essentiële zorg naar de (on)zekerheid van het verblijf in Nederland speelt een belangrijke rol en heeft daarom - hoewel het als enige geen activiteit met zich meebrengt - een plek gekregen in de schematische weergave hieronder. Waar sommige onderwerpen na de voorgaande hoofdstukken weinig uitleg meer behoeven, zijn andere pas summier besproken, of zelfs nog niet expliciet benoemd. We kijken nu vooral naar een aantal nog weinig besproken onderwerpen.

Figuur 1: De invloed van persoonlijke factoren op *daily hassles*.

5.2.1 Gezinsamenstelling

De samenstelling van het gezin kan op meerdere manieren de ervaringen van vluchtelingen beïnvloeden. Naast steun aan elkaar, levert de zorg voor elkaar natuurlijk ook zorgen op, net zoals dat het geval is met familie in het buitenland. Onder andere puberteit kan een extra belasting vormen tijdens de stressvolle tijd rondom verhuizing en wennen op een nieuwe plek. Hoewel we met zekerheid kunnen stellen dat het wonen in een normale wijk een verbetering is op het wonen in een AZC, is de verandering in het dagelijks leven voor kinderen en jongeren minder groot en kan het missen van vriendjes en vriendinnetjes een belangrijke tegenvaller zijn.

Er zijn verschillende verbanden tussen het hebben van kinderen en de mate van moeite die wordt ervaren met de Nederlandse taal. Kinderen leren de taal sneller dan hun ouders: ze gaan naar school en leren vaak ook tijdens spelen met andere kinderen (Anderson 2001: 189-109, Kloosterboer

⁸³ Zorgen over Nederlandse taal en het realiseren van toekomstplannen zijn vaak al wel aanwezig vóór de komst van de verblijfsvergunning, maar krijgen door de veranderde situatie - met zowel grotere kansen als verwachtingen - een nieuwe impact.

2009: 55). Dit zorgt ervoor dat kinderen vaak verwacht worden te tolken voor hun ouders, wat - vooral als kinderen boven een bepaalde leeftijd zijn - de moeite met post en administratie kan verkleinen, al blijkt dat het lastig voor kinderen kan zijn om dingen te vertalen die zij niet bevatten.⁸⁴ Daarnaast kan de taalvaardigheid van kinderen een positief effect hebben op de snelheid waarmee ouders de Nederlandse taal leren; het zorgt voor meer momenten waarop er aanraking is met de taal. Tevens sprak ik een moeder in het AZC die vertelde dat ze gemotiveerd wordt tot het leren van Nederlands, omdat haar zoontje niet begrijpt dat zijn moeder dat niet kan. Ten slotte kan de aanwezigheid van kinderen een extra motivatie zijn voor het leren van de taal, omdat de optie van terugkeer naar het land van herkomst nog moeilijker te overwegen is voor wie kinderen heeft die in Nederland zijn opgegroeid (zie Klvaňová 2009: 118).

Voor de woningtoewijzing wordt gekeken naar het aantal gezinsleden. De logische regel is: hoe groter het gezin, des te groter is de woning die wordt toegewezen. Een grotere woning betekent in de regel meer werk bij de verhuizing - zeker als de woning nog moet worden opgeknapt. Daarnaast zorgt de aanwezigheid van kinderen voor een toename in drukte rondom regelzaken.

5.2.2 De rol van leeftijd en geslacht

Wie alleen is, krijgt in de regel een kleinere woning toegewezen, met minder kamers. Vluchtelingen die daarnaast jong zijn, kunnen soms een woningaanbod krijgen van de SSH, die veel huisvesting voor studenten in Utrecht verzorgt. Het gaat daarbij vaak om eenkamerwoningen, met een huurcontract waarin een aantal zaken inclusief zijn, zoals water, gas en elektriciteit en/of internet. Dit vermindert de hoeveelheid administratie die voor de huurder overblijft.

Het opknappen van een woning en verhuizen lijkt jonge mensen makkelijker af te gaan; zij hebben vaak meer fysieke kracht. Daarnaast valt op dat vrouwen hier in de regel meer moeite mee hebben. Sommige vluchtelingen komen uit een samenleving waar mannen- en vrouwenwerk duidelijker is verdeeld en van elkaar gescheiden. Een vriendin van Amira vertelde dat activiteiten als muren schilderen of meubels in elkaar zetten in Eritrea echt als mannenwerk wordt beschouwd, terwijl veel Nederlandse vrouwen dit ook doen. Mannen hebben vaker kluservaring en hebben meestal vrienden (*peers*) die hen kunnen helpen. De staat waarin de woning wordt opgeleverd is daarbij natuurlijk medebepalend voor het werk dat er verricht moet worden en de moeite die dat kost. Waar het ene huis prima geschilderde muren heeft, moeten de muren in het andere huis behangen of geschilderd worden, en soms zelfs gestuct. Sommige huurders bieden laminaat ter overname aan, wat niet alleen kluswerk, maar ook veel geld kan schelen.

⁸⁴ Tolken van kinderen heeft ook negatieve gevolgen: kinderen horen dingen in gesprekken waar ze eigenlijk te jong voor zijn, maar waar ze voor hun ouders tolken. Dit levert hen vaak extra zorgen op. In gezinnen die langere tijd in onzekerheid verblijven, worden kinderen als het ware, in plaats van de ouders, poortwachters tussen het gezin en de samenleving, omdat zij - in tegenstelling tot hun ouders - gesocialiseerd raken in de Nederlandse taal en gebruiken. Zij nemen dan regelmatig de ouderrol over (parentificatie). Dit draagt bij aan een verstoorde gezinscultuur (Kloosterboer 2009: 56). Zie ook Anderson 2001: 191-192.

Zoals eerder naar voren kwam, kan een hogere leeftijd een belangrijke beperking vormen voor het toekomstperspectief. Dit is extra wrang voor vluchtelingen die een (groot) deel van hun jonge jaren hebben verspeeld met wachten op een verblijfsvergunning. Ook op andere manieren kan leeftijd een rol spelen in het opbouwen van het leven in Nederland, bijvoorbeeld bij het leren van de taal. De snelheid waarmee mensen dit kunnen, hangt af van vele factoren, onder andere het hebben van kennis van andere (waaronder verwante) talen, taalvaardigheid, motivatie om te leren, beschikbare tijd. Daarnaast wordt het in de regel met het ouder worden ook moeilijker om (talen) te leren. Oudere vluchtelingen leven bovendien vaker in een sociaal isolement, waardoor interactie en oefening minder zijn. Omgekeerd kan slechte beheersing van de taal een belangrijke oorzaak zijn van sociale isolatie.

5.3 De rigiditeit van het systeem - het voorbeeld van meneer Chang.

Meneer Chang was al vanaf 1993 Nederland en kreeg een verblijfsvergunning onder het generaal pardon. Ik ging met hem mee op de dag dat hij zijn woning kreeg. We hoefden niet naar Sociale Zaken, want meneer had de afgelopen maanden steeds gewerkt. In tegenstelling tot de meeste andere cliënten van VluchtelingenWerk kon hij de eerste huur meteen pinnen in de woning en hij koos er ook voor om die meteen te betalen; een behoorlijk bedrag, omdat hij halverwege de maand het contract tekende en daarbij 60 euro administratiekosten moest betalen.⁸⁵ Toen we later op het kantoor van VluchtelingenWerk de zaken doornamen, bleek dat meneer nu werkloos was: zijn laatste contract was voor drie maanden en begin van de maand afgelopen. Daarna had hij wel in een andere stad gewerkt, maar dat was slechts om een vriend een paar dagen uit de brand te helpen. Nu hij de huur had betaald, was hij vrijwel door zijn geld heen. Zijn laatste baan was ook niet fulltime geweest; hij had er ongeveer 600 euro per maand verdiend en daarmee geen grote reserves opgebouwd.

Omdat meneer precies zes maanden gewerkt had, zou hij niet in aanmerking komen voor een WWB-uitkering (de bijstand, die door Sociale Zaken verstrekt wordt). Hij moest daarom een WW-uitkering aanvragen bij het UWV. Vanwege het parttime werk dat meneer verricht had, zou de WW niet voldoende zijn, maar die zou het UWV dan aanvullen tot bijstandsniveau. Hoewel zijn financiële situatie niet veel beter was dan die van andere vluchtelingen,⁸⁶ kon meneer dus geen cliënt worden van Sociale Zaken, met een aantal consequenties: het aanvragen van bijzondere bijstand voor woninginrichting moest via een formulier op de reguliere wijze gebeuren en zou daardoor zes weken duren, en meneer kwam niet in aanmerking voor de overbruggingslening van 910 euro die andere vluchtelingen wordt aangeboden. Meneer Chang had nu dus een geheel kale woning; er lag geen vloer - hij had het laminaat van de vorige bewoonster willen overnemen, maar herhaaldelijk geen contact met haar gekregen -, geen gasfornuis om op te koken, noch een bed. Daarnaast moest hij vaste lasten betalen, maar had hij eigenlijk niet eens meer geld om eten te kopen. Gelukkig wilde een vriend hem wel geld lenen voor de aanschaf van nieuw laminaat.

⁸⁵ Er moet bij de eerste huurbetaling altijd minstens één volledige maand betaald worden, dus wie halverwege de maand verhuist, betaalt meteen voor anderhalve maand. Eén vrouw verhuisde helemaal aan het begin van de maand en moest daarom meer dan het dubbele dan de normale huur betalen (vanwege de administratiekosten die er ook bij kwamen).

⁸⁶ Wie uit een AZC verhuist, krijgt de twee weken tot verhuizing in ieder geval nog leefgeld van COA, waarvan eten kan worden gekocht.

Om de aanvraag van de WW-uitkering dan in ieder geval zo snel mogelijk te doen, stuurde ik meneer Chang met een briefje naar het UWV.⁸⁷ Gelijk de volgende dag had ik een afspraak met hem, onder andere om de aanvraag van bijzondere bijstand af te ronden, waar nog een aantal kopieën moest worden bijgevoegd. Bij het UWV hadden ze meneer een dikke (Nederlandstalige) handleiding meegegeven over het aanvragen van een digiD en de WW-uitkering. Dus gingen we samen achter de computer zitten. Ik moest alle zeilen bijzetten om uit te leggen wat we aan het doen waren en welke vragen er gesteld werden. Vervolgens moest meneer voor een intake naar het UWV. Omdat ik iets niet begreep belde ik hier een aantal dagen later naartoe. De contactpersoon van meneer Chang vertelde dat meneer zo krap aan de zes maanden kwam, dat als hij tussendoor één week niet gewerkt had, hij geen WW-uitkering kon krijgen. Ik kreeg de vraag niet uitgelegd, waarop meneer een vriend belde die kon tolken. De verwarring met al deze aanvragen en zijn ontredde over de situatie waarin hij zich bevond, zorgden ervoor dat hij eerst allerlei andere zaken via zijn vriend duidelijk probeerde te krijgen. Na tien minuten waren we er uiteindelijk achter dat hij tussendoor twee weken niet had gewerkt; de WW kon hij dus niet krijgen. Zo bleef, anderhalve week na tekening van het huurcontract, dus toch de WWB-uitkering over, waarvoor het UWV de informatie nu - op de reguliere manier - zou doorgeven aan Sociale Zaken. Dit betekende dat de aanvraag wel acht weken zou kunnen duren.

Het is erg fijn dat Sociale Zaken een speciale afdeling “Bijzondere Doelgroepen” heeft, waar normaliter de cliënten van VluchtelingenWerk terecht komen. Ze kunnen gebruik maken van een extra voorziening (de overbruggingslening) en krijgen relatief snel geld op hun rekening overgemaakt. Het voorbeeld van meneer Chang laat zien hoe ingewikkeld het wordt op het moment dat iemand niet zoals gewoonlijk “in het systeem” past - en geeft tevens het belang aan van het bestaan van een afwijkende procedure in het geval van vluchtelingen. Deze mensen hebben namelijk, vanwege hun achtergrond, meestal geen reserves; vaak kunnen ze hoogstens wat geld lenen van vrienden.

5.4 Bureaucratie als ritueel

De regels van de bureaucratie kunnen mensen voor onvoldongen feiten stellen en hen grote problemen opleveren, zoals in het voorbeeld van meneer Chang. Michael Herzfeld maakt de vergelijking tussen bureaucratie en ritueel, omdat beide gebaseerd zijn op het principe van identiteit van een exclusieve gemeenschap (1992: 10). Hij citeert Tambiah (1979: 119): “*Ritual ... is constituted of patterned and ordered sequences of words and acts ... whose content and arrangement are characterized in varying degree by formality (conventionality), stereotypy (rigidity), condensation (fusion), and redundancy (repetition)*” en vervolgt: “*Almost without modification, this definition would also fit the popular view of bureaucracy*”⁸⁸ (Herzfeld 1992: 18). Net als rituelen heeft bureaucratie de capaciteit om de dimensie van zekerheid, noodzakelijkheid en absolute waarden op te leggen aan de onvoorspelbaarheid van gebeurtenissen en op die manier

⁸⁷ De aanvraag moet eigenlijk via digiD op internet gebeuren, maar wie cliënt is van Sociale Zaken moet zich ook bij het UWV aanmelden als werkzoekende en wordt dan, met een brief van VluchtelingenWerk, aan de balie geholpen.

⁸⁸ Een deel van Herzfelds argument is dat onverschilligheid in bureaucratie juist in de hand wordt gewerkt door de populaire stereotypering van bureaucratie als onverschillig (1992: 96). Voor onze bespreking doet dat hier niet ter zake.

willekeurigheid om te zetten in noodzakelijkheid (ibid.: 162). Dit is precies wat het zo moeilijk maakt om te ontsnappen aan het probleem van het systeem: kleine verschillen maken het onmogelijk om ergens voor te kwalificeren en deze categorisering wordt opgevat als absoluut en één waaraan niet te ontsnappen is. Tegelijkertijd is de noodzakelijkheid in zekere zin een mythe, want “*matter out of place, depends on the power of the classifier, not on some intrinsic (“essentialist”) property*” (ibid.: 67).

Afsluiting

In dit onderzoek heb ik me gericht op de ervaringen van vluchtelingen met het opbouwen van een leven in Nederland, in de periode kort na het verkrijgen van een eerste verblijfsvergunning. Hoe ervaren zij de omslag, welke activiteiten ondernemen zij en welke mogelijkheden en beperkingen komen ze daarbij tegen? Zowel verwachtingen van deze mensen zelf als van de Nederlandse samenleving spelen een rol bij de invulling van hun leven. Bovendien is er sprake van een groot aantal factoren dat van invloed is op de route die uiteindelijk gevolgd wordt. Deze zijn deels persoonlijk van aard en hebben daarnaast te maken met grenzen en categorisering - die vooral opvallen als zij beperken - en met de faciliterende rol van verschillende sociale contacten.

Iedereen die asiel heeft aangevraagd, heeft in onzekerheid gezeten over het wel of niet in Nederland mogen blijven. Veel mensen hebben alle tijd tot de beslissing - soms olopend tot tien jaar - afgewacht in asielzoekerscentra (AZC's). Sommigen zijn daarnaast een periode illegaal in Nederland verbleven. Mensen geven aan de tijd in het AZC als negatief te hebben ervaren. Er is gebrek aan privacy, hygiëne, een gevoel van veiligheid (zie ook Horst 2001, Jongh & Ee 2002). De onzekerheid die onlosmakelijk aan de plek verbonden is, bemoeilijkt onder andere het aanknopen van sociale contacten: er is geen vanzelfsprekend contact met mensen buiten het AZC, temeer daar veel centra zich op afgelegen plekken bevinden. Ook met medebewoners is contact houden niet altijd mogelijk: mensen worden onverwachts overgeplaatst, krijgen een woning in een andere gemeente, of moeten terug naar hun land van herkomst. Contact leggen is bovendien niet altijd makkelijk vanwege de verschillen in taal. De gedwongen passiviteit en de onmogelijkheid tot het ondernemen van toekomstgerichte activiteiten wordt door sommige vluchtelingen verbonden aan onmenselijk leven. Op deze gedwongen afhankelijkheid is veel kritiek (o.a. Ghorashi 2003 en 2005, Mestheneos & Ioannidi 2002).

Het verkrijgen van een verblijfsvergunning signaleert het begin van een omslag: mensen krijgen een huurwoning toegewezen en kunnen aan de slag. In dit specifieke geval leidt de zekerheid van de verblijfsvergunning en de eigen woning tot vrijheid, hoewel deze begrippen vaak als tegengesteld worden beschouwd. Onder andere stelt het mensen in staat te starten met de Nederlandse lessen binnen inburgering, waar de meeste vluchtelingen zeer veel waarde aan hechten en enorm gemotiveerd voor zijn. Een betere taalbeheersing zal hen minder afhankelijk van anderen maken en vergroot het gevoel van competentie (verg. Haour-Knipe 2001). Er zijn verschillende niveaus waarop mensen Nederlandse les kunnen volgen; na een intake bij Bureau Inburgering worden ze hiervoor ingedeeld. In Utrecht duren de meeste lesprogramma's een jaar. Echter, niet alle vluchtelingen met een eerste verblijfsvergunning zijn inburgeringsplichtig. Dit heeft te maken met de vele types verblijfsvergunning die bestaan. Als gevolg van de complexere patronen en oorzaken van migratie is het label "vluchteling" steeds meer gefractioneerd geraakt (Zetter 2007). De verdergaande categorisering heeft beheersing van immigratie tot doel, een streven dat extra kracht wordt bijgezet door angst voor "onechte" vluchtelingen die van de verzorgingsstaat zouden willen profiteren.

Verblijfsvergunningen zijn onder te verdelen in asiel en regulier. Er bestaan vijf gronden (a tot en met e) waarop een verblijfsvergunning asiel kan worden verleend, waarvan de d-grond een heel onzekere is: de categoriale bescherming kan worden ingetrokken wanneer de situatie in het land van herkomst als verbeterd wordt beschouwd, waarna een nieuwe procedure wordt gestart om te beoordelen of iemand op een andere, individuele grond, ook een verblijfsvergunning krijgt. De eerste verblijfsvergunning die iemand krijgt is er altijd één voor bepaalde tijd, ongeacht het type. Vergunningen asiel bepaalde tijd zijn vijf jaar geldig. Voor sommige reguliere vergunningen is deze termijn korter. Een voorbeeld is die op grond van medische noodzaak: de eerste drie jaar moet deze jaarlijks worden verlengd. Deze voorwaardelijkheid heeft bovendien als consequentie dat Nederland minder in deze mensen wil investeren en ze gedurende deze drie jaar nog geen toegang hebben tot inburgering. Mensen met een vergunning asiel grond d hebben dit wel, ondanks hun onzekere verblijf, omdat toegang tot studie en werk voor verblijfsvergunningen asiel altijd onbeperkt is. Er zijn meerdere voordelen van een asielvergunning boven een reguliere, onder andere wat betreft gezinshereniging. De verblijfsvergunning die onder het generaal pardon is afgegeven, is een reguliere die lijkt op een asielvergunning.

In veel gevallen leerde ik mensen kennen via het project Eerste Opvang van VluchtelingenWerk in stad Utrecht, op de dag dat zij het huurcontract van hun woning gingen tekenen. Door mijn activiteit binnen dit project kreeg ik goed zicht op de verwachtingen die de Nederlandse samenleving van vluchtelingen heeft. Ik begeleidde mensen op hun eerste dag als huurder; we gingen naar de gemeentelijke basisadministratie voor de inschrijving op het nieuwe adres, begonnen met het aanvragen van gas, water en licht en gingen in veel gevallen naar Sociale Zaken voor de aanvraag van een WWB-uitkering, bijzondere bijstand voor woninginrichting en een overbruggingslening. In de daaropvolgende weken zagen we elkaar voor onder andere de aanvraag van huur- en zorgtoeslag, het afsluiten van een contract voor internet, soms ook telefoon of televisie, het regelen van een zorgverzekering, het zoeken van een huisarts. Veel mensen bleken niet gewend te zijn om zo'n uitgebreide administratie bij te houden. Juist in de periode rondom de verhuizing worden zij bedolven onder informatie en post, omdat zij voor het eerst deel gaan uitmaken van de "normale" structuren. Alles is natuurlijk in het Nederlands, dat sommige mensen al aardig beheersen, maar anderen nog helemaal niet. Daarnaast worden vluchtelingen nadat zij een verblijfsvergunning hebben gekregen, verwacht bij verschillende organisaties en instanties: Sociale Zaken, een reïntegratiebureau, Bureau Inburgering en VluchtelingenWerk. Al deze nieuwe drukte valt samen met de stress van het praktische verhuizen: inrichten en soms opknappen van de woning, meubels kopen, daar vervoer voor regelen en financiële zorgen, in samenhang met de twee weken die COA geeft voor vertrek uit het AZC. Voor sommige mensen is het bovendien de eerste keer dat zij zorg moeten dragen voor een eigen woning.

Sociale contacten spelen een grote rol bij het gemak waarmee vluchtelingen al deze nieuwe dingen aanpakken. Mensen met dezelfde moedertaal (*social bonds*, zie Ager & Strang 2008) hebben als tolk een belangrijke functie, bijvoorbeeld in contact met organisaties en instituties (*social links*). Ook in figuurlijke zin zijn zij vertalers, namelijk van kennis, vooral als zij eenzelfde traject hebben doorlopen. We kunnen hen dan beschouwen als *knowledge brokers* (Sverrisson 2001). Ook de

rol van medewerkers van (onder andere) Eerste Opvang kunnen we in dit verband waarderen. Een intermediaire rol kan daarnaast behulpzaam zijn in het verbinden van nieuw vestigende vluchtelingen met andere mensen, als zogenaamde *network brokers*. Deze rollen zijn natuurlijk niet voorbehouden aan mensen uit dezelfde etnische groep; ook anderen (*social bridges*) kunnen van grote hulp zijn. Sommige vluchtelingen hebben veel contact met Nederlanders of anderen die al lang in Nederland wonen, met het voordeel dat zij relatief goed de weg in de samenleving kennen. Het is in ieder geval een voordeel om contact te hebben met mensen buiten het AZC, omdat zij hulpkrachtiger zijn en bijvoorbeeld met een auto kunnen helpen verhuizen. Kerken springen soms mensen te hulp die daarom verlegen zitten. Steun en (financiële) hulp kan daarnaast komen van familieleden in het buitenland. Veel families zijn door de omstandigheden in het land van herkomst verspreid geraakt over meerdere landen, bijvoorbeeld verschillende landen in Europa. Hoewel het vaak toeval is waar vluchtelingen uitkomen (Kessels 1995), kan familie een belangrijke reden zijn om naar een bepaald land toe te willen. Dit lukt echter niet altijd, wat binnen de lidstaten van de Europese Unie onder andere te maken heeft met de regels van het Dublinverdrag. Veel vluchtelingen geven aan dat contact houden met familieleden, en sommigen ook met het land van herkomst, belangrijk is. Gemis is een ervaring die hen welbekend is en richt zich naast personen en de plek soms ook op andere aspecten van het leven dat men heeft achtergelaten, waarin men de ongeschreven regels kende, zich competent voelde en door anderen ook zo werd beschouwd.

Zorgen om de Nederlandse taal, het opknappen en inrichten van de woning, administratieve en regelzaken en het realiseren van toekomstplannen kunnen we *daily hassles* noemen. Moeite met deze zaken kan veel stress opleveren en afbreuk doen aan een gevoel van competentie. Persoonlijke factoren zijn van invloed op de mate waarin deze moeite wordt ervaren. Naast verschillen in karakter spelen leeftijd, geslacht, gezinssamenstelling, gezondheidssituatie, lengte van het verblijf in Nederland, achtergrond in het land van herkomst hier op veel verschillende manieren in mee. Ten slotte spelen grenzen en categorisering een sterk bepalende rol.

Michael Herzfeld vergelijkt bureaucratie met ritueel; beide kunnen willekeurigheid omzetten in noodzakelijkheid (1992: 162). Dit past bij wat ik “het probleem van het systeem” heb genoemd: het systeem werkt alleen voor diegenen op wie het systeem bedacht is. Op grond van minimale verschillen worden mensen uitgesloten van regelingen, bijvoorbeeld van inburgering, van ondersteuning door de afdeling Bijzondere Doelgroepen van Sociale Zaken, van studiefinanciering. Het probleem is nooit voor het systeem, maar altijd voor de mensen die er niet in passen, hoewel het niet kwalificeren voor de juiste categorie in feite afhangt van de macht van de classificeerder en niet van een intrinsieke eigenschap. Grenzen kunnen de grootste beperkingen voor mensen opleveren, omdat men voor omzeiling afhankelijk is van de wil van de uitvoerders van de bureaucratie. Zij zijn echter ook gesocialiseerd in dezelfde onvermijdelijkheid en onveranderlijkheid die de bureaucratie aan ritueel doet denken. Het is een probleem dat intrinsiek in aan de grote gestructureerdheid van Nederland, maar waar vluchtelingen relatief vaak mee te maken lijken te hebben. Het is bovendien extra wrang om, na zo lang op insluiting in de samenleving te hebben gewacht, te merken dat hier alsnog zoveel voorwaardes aan zijn verbonden.

Literatuur

Ager, Alastair & Alison Strang

2008 'Understanding Integration: A Conceptual Framework.' *Journal of Refugee Studies*, 21: 166-191.

Anderson, Philip

2001 '“You Don't Belong Here in Germany...”: On the Social Situation of Refugee Children in Germany.' *Journal of Refugee Studies*, 14: 187-199.

Bauman, Zygmunt

1998 *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.

2005 *Liquid Life*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Beirens, Hanne, Nathan Hughes, Rachel Hek & Neil Spicer

2007 'Preventing Social Exclusion of Refugee and Asylum Seeking Children: Building New Networks.' *Social Policy & Society*, 6: 219-229.

Benhabib, Seyla

2004 *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge University Press.

Diedrich, Andreas & Alexander Styhre

2008 'Making the Refugee Multiple: The Effects of Classification Work.' *Scandinavian Journal of Management*, 24: 330-342.

Fassin, Didier

2005 'Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigration Policies in France.' *Cultural Anthropology*, 20: 362-387.

Fermin, Alfons

2006 'Inburgering en eigen verantwoordelijkheid.' in: Ruben Gowricharn (red.) *Falende instituties; negen heikele kwesties in de multiculturele samenleving*, 17-44. Utrecht: De Graaff.

Geuijen, Karin

1998 'Wonen en werken in een asielzoekerscentrum.' *Migrantenstudies*, 14: 261-272.

Ghidei Biidu, Domenica

1995 *Door het oog van de naald; een commentaar op de praktijk van de asielprocedure*. Utrecht: Greber Uitgever & Distributeur.

Ghorashi, Halleh

2003 *Ways to Survive, Battles to Win: Iranian Women Exiles in the Netherlands and the United States*. New York: Nova Science Publishers, Inc.

2005 'Agents of Change or Passive Victims: The Impact of Welfare States (the Case of the Netherlands) on Refugees.' *Journal of Refugee Studies*, 18: 181-198.

Haour-Knipe, Mary

2001 *Moving Families: Expatriation, Stress and Coping*. London: Routledge.

Herzfeld, Michael

1992 *The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Hollands, Marlie

1998 *Nieuwe ruimte; integratie als avontuur*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

2006 *Leren uit de ontmoeting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Horst, H. van der

2001 *Asielzoekers en asielbeleid in Nederland; Conflicterende discoursen van natiestaat, verzorgingsstaat en mensenrechten*. Delft: DUP Satellite.

Humphries, Beth

2002 'From Welfare to Authoritarianism; The Role of Social Work in Immigration Controls.' In: Steve Cohen, Beth Humphries & Ed Mynott (eds.) *From Immigration Controls to Welfare Controls*, 126-140. London: Routledge.

Jongh, Daniëlle de & Margo van Ee

2002 Onderzoek naar gezondheidsbeïnvloedende factoren ervaren door asielzoekers in een asielzoekerscentrum. "Everyone waits for luck, maybe it will come". Laren.

Kanner, Allen D., James C. Coyne, Catherine Schaefer & Richard S. Lazarus

1981 'Comparison of two Modes of Stress Measurement: Daily Hassles and Uplifts versus Major Life Events.' *Journal of Behavioral Medicine*, 4: 1-39.

Kessels, Sandra

1995 *Om te beginnen een woning; Een onderzoek naar de opvang en huisvesting van vluchtelingen op lokaal niveau*. Delft: Delftse Universitaire Pers.

Klaver, Jeanine & Inge van der Welle

2009 *VluchtelingenWerk IntegratieBarometer 2009; Een onderzoek naar de integratie van vluchtelingen in Nederland*. VluchtelingenWerk Nederland.

Kloosterboer, Karin

2009 *Kind in het centrum; Kinderrechten in asielzoekerscentra*. Gezamenlijke uitgave van Stichting Kinderpostzegels Nederland, het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) en UNICEF Nederland.

Klvaňová, Radka

2009 'Moving Through Social Networks: The Case of Armenian Migrants in the Czech Republic.' *International Migration*, 48: 103-132.

Lewis, David & David Mosse (eds.)

2006 *Development Brokers and Translators: the Ethnography of Aid and Agencies*. Bloomfield: Kumarian Press.

Mestheneos, Elizabeth & Elizabeth Ioannidi

2002 'Obstacles to Refugee Integration in the European Union Member States.' *Journal of Refugee Studies*, 15: 304-320.

Miller, Kenneth E. & Andrew Rasmussen

2009 'War Exposure, Daily Stressors, and Mental Health in Conflict and Post-conflict Settings: Bridging the Divide between Trauma-focused and Psychosocial Frameworks.' *Social Science & Medicine*, 70: 7-16.

Ministerie van Justitie

2010 Circulaire taakstelling huisvesting vergunninghouders voor het 2e halfjaar 2010. Directoraat-Generaal Wetgeving, Internationale Aangelegenheden en Vreemdelingenzaken, Den Haag, 28 juni 2010.

Monmonier, Mark

2010 *No Dig, No Fly, No go: How Maps Restrict and Control*. Chicago: Chicago University Press.

Muus, Philip

1997 *Exclusion and Inclusion of Refugees in Contemporary Europe*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER).

Nathwani, Niraj

2000 'The Purpose of Asylum.' *International Journal of Refugee Law*, 12: 354-379.

Ong, Aihwa

2003 *Buddha is Hiding: Refugees, Citizenship, the New America*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press.

Suurmond, Jeanine

1998 *Grenzen aan grenzen. Een analyse van publieke debatten over vluchtelingen en migranten in termen van zorg en rechtvaardigheid*. Proefschrift. Maastricht: Shaker.

Sverrisson, Árni

2001 'Translation Networks, Knowledge Brokers and Novelty Construction: Pragmatic Environmentalism in Sweden.' *Acta Sociologica*, 44: 313-327.

Tambiah, Stanley Jeyaraja

1979 'A Performative Approach to Ritual.' *Proceedings of the British Academy*, 65: 113-169.

Tuan, Yi-Fu

1977 *Space and Place: the Perspective of Experience*. London: Arnold.

VluchtelingenWerk Midden-Nederland (afdeling Utrecht)

2008 *VluchtelingenWerk Midden-Nederland, afdeling Utrecht; Een impressie*. Tweede druk, eerste druk in 2007.

Zagt, Wouter (red.)

2001 '*Wij zijn niet voor de koeien gekomen!*' *Vluchteling-studenten vertellen over hun studievervingen in Nederland*. Utrecht: Stichting voor Vluchteling-Studenten UAF.

Zetter, Roger

2007 'More Labels, Fewer Refugees: Remaking the Refugee Label in an Era of Globalization.' *Journal of Refugee Studies*, 20: 172-192.

Bijlage 1: Schematische weergave van sociale contacten

Bijlage 2: Lijst van vluchtelingen die ik leerde kennen

Naam en leeftijd	Land van herkomst	Verblijfsvergunning
Man, 33	Turkije	Generaal pardon
Man, 38	China	Generaal pardon
Man, 32	Azerbeidzjan	Buiten schuld
Vrouw	Azerbeidzjan	Buiten schuld
Man, 34	Ethiopië/Eritrea	Asiel, grond b
Vrouw, 19	Irak	
Serko, 31	Iraaks Koerdistan	Medische noodzaak
Vrouw, 47	China	Generaal pardon
Vrouw, 47	Eritrea	Generaal pardon
Vrouw, 13	Eritrea	Generaal pardon
Vrouw	Eritrea	
Peili, 38	China	Generaal pardon
XueZhen, 25	China	Bij partner
Man	Tsjaad	
Erodia, in de dertig	Congo	Asiel, grond a (uitgenodigd vluchteling)
Man, 28	Irak	Asiel
Man, 29	Sri Lanka	Asiel
Man, 46	China	Generaal pardon
Maisha, 40	Congo	Asiel
Vrouw	Somalië	Asiel

NB: De verblijfsvergunningen generaal pardon, buiten schuld, medische noodzaak en bij partner (in dit geval) zijn reguliere verblijfsvergunningen. Namen van mensen zijn alleen vermeld, als zij hier duidelijk toestemming voor hebben gegeven.

Bijlage 3: Etnografische film “Na 9 jaar en 6 maanden”